

ZAANS ERFGOED

Een jalk als drijvend clubhuis

ONAFHANKELIJKHEIDSVERKLARING USA OP ZAANS PAPIER • ZAANS STIKWERK: NIET TYPISCH ZAANS
GLAS IN LOOD UIT JISPER SLOOT • BOMEN IN ZAANDIJK

COLOFON

Zaans Erfgoed is een uitgave van de Stichting Uitgeverij Zaans Erfgoed en verschijnt vier keer per jaar.

Bestuur Stichting Uitgeverij Zaans Erfgoed:

Henk Bouman, Joop Knijnenberg, Leonore Olde-Verburg, Roel Woudt

Abonnementen- en ledenadministratie: Treilerstraat 111, 1503 JE Zaandam, e-mail: zaanserfgoed@planet.nl

Redactie: Corrie van Sijl (voorzitter), Rob Lengers (GAZ), Wikje van Ritbergen, George Sliker, Jan Pieter Woudt

Redactie-adres Zaans Erfgoed: Wikje van Ritbergen, Treilerstraat 111, 1503 JE Zaandam, tel.: 075 616 61 31, e-mail: zaanserfgoed@planet.nl

Redactieraad: De redactie laat zich adviseren door een redactieraad waarin zitting hebben: Jan Aafjes (Oudheidkundige Commissie Jisp), Inge Bosman-Pfau (Zaanse Kaper), Rita Hooijschuur (Czaar Peterhuisje), Dick Kerssens, Iet Kiel, Piet Kleij (Stadsarcheoloog gem. Zaanstad), Ed Pielkenrood (Ver. Zaanse Molen), Klaas Postma (Hist. Ver. Wormerveer), Fokelien Renckens-Stenneberg (Zaans Museum), Henk Roovers, Conny Scholtes (Ver. Zaans Erfgoed), Joop Stolp (AWN), Jan Nieuwhoff (Honig Breethuis), Hans Valk, Rob Veenman (St. Oudheidkamer Oostzaan)

Fotografie: Beeldredactie in samenwerking met het Gemeentearchief Zaanstad (GAZ)

Foto omslag: De Hubertus: varende erfgoed in de Nauernase Vaart (blz. 8). (Foto Wim de Jong.)

Redactiecoördinatie: Wikje van Ritbergen

Eindredactie: Jan Pieter Woudt

Vormgeving: Two-Do Design, Zaandam

Druk: bv Kunst drukkerij Mercurius, Westzaan

Zaans Erfgoed is te vinden op internet:
www.verenigingzaanserfgoed.nl Webmaster: Cees Kingma

Zaans Erfgoed is een initiatief van de vereniging Zaans Erfgoed. Het verschijnen van dit blad wordt mede mogelijk gemaakt door: Honig-Laanfonds, Ir. P.M. Duyvisfonds, Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, Verkadefonds.

COLUMN

Een van de leukste verhalen uit de Zaanse geschiedenis die ik ken, gaat over de 'Van Dam tot Dam'-race van 1959. Het ging erom wie vanaf de Dam in Amsterdam het snelste Zaandam wist te bereiken; alle middelen waren geoorloofd. Dat laatste was niet aan dovemansoren gezegd. Winnaar Kees Buurman gebruikte twee speedboten, een helikopter en een motorfiets en overbrugde de afstand daarmee in 6 min en 34 sec. Herman Heinkens zat hem op de hielen, maar kreeg wel een bekeuring wegens roekeloos (motor)rijden. Mijn favoriete kandidaat is evenwel burgemeester Gé Franken van Zaandam. Snel was hij niet, origineel wél. Hij hees zich in duikerpak en stak te voet de bodem van het Noordzeekanaal over. Daarbij werd hij vergezeld door een radioreporter. Met zijn actie haalde hij landelijke publiciteit. Publiciteit was het doel van de race. De organisator, de Zaanse VVV, wilde aandacht vragen voor de slechte wegverbinding met Amsterdam. 'De Zaanstreek is een tunnel waard', luidde het motto. Het signaal werkte: zeven jaar later was de (Coen)tunnel een feit. Waarschijnlijk kent u dit verhaal en misschien heeft u ook de bijbehorende foto's wel eens gezien (ze staan op de site van het Gemeentearchief Zaanstad). Maar voor mij was dit verhaal nieuw. Ik kom namelijk niet uit de Zaanstreek en heb er ook nooit gewoond.

Er is evenwel een goede reden om me in de Zaanse geschiedenis te verdiepen. De Stichting Platform Zaanse Geschiedschrijving heeft mij gevraagd de werkzaamheden voor een nieuwe geschiedenis van de Zaanstreek te coördineren. Als historicus en voormalig uitgever van boeken over geschiedenis ben ik graag op die uitnodiging ingegaan. En zo kwam ik de burgemeester in zijn duikerpak tegen.

Het verhaal over de race van '59 raakt aan vele zaken die 'typisch Zaanse' zijn of lijken. De sterke band met Amsterdam – zo dichtbij, en toch zo ver weg. De dominante aanwezigheid van het water. Het gevoel dat de provinciale en landelijke politiek soms te weinig oog hebben voor de Zaanstreek. De Zaanse ondernemingslust. En tenslotte, met wat goede wil, zelfs de nauwe verwevenheid van dagelijks leven en industrie. Franken schoof na zijn burgemeesterschap namelijk niet door naar een chiquere bestuursfunctie, maar werd directeur van de Bruynzeel Fineerfabriek. In de nieuwe geschiedenis van de Zaanstreek willen we dit soort 'typisch Zaanse' zaken het volle pond geven. Het boek, dat straks zo'n 800 pagina's zal tellen, zal een breed historisch beeld geven, volgens de nieuwste inzichten. Maar daarbij ligt het accent op aspecten die de Zaanstreek zo herkenbaar maken: de betekenis van het water, de langdurige bestuurlijke versnippering, de Zaanstreek als industriegebied, de speciale relatie met Amsterdam, de economische betekenis van de doopsgezinden in de streek, het 'rode' gehalte van de Zaanstreek, enzovoort. Op dit moment werkt de redactie hard aan de opzet van het boek. Gezien het plezier waarmee dat gebeurt, denk ik dat er iets bijzonders gaat ontstaan – en dat het boek over een aantal jaren net zo'n opvallende verschijning zal zijn als de 'Van Dam tot Dam'-race in 1959.

EELCO BEUKERS

INHOUD

- 4** Amateur-archeologen van de AWN vonden op een perceel in Jisp gebrandschilderd vensterglas uit de zeventiende eeuw. De voorstelling erop heeft betrekking op een tekst uit het Oude Testament: 'de Drie Jongelingen in de Oven'.
- 8** In de Nauernase Vaart te Krommenie ligt de 'Hubertus', een Oostzeetjalk die in de jaren zeventig werd gekocht en zeilvaardig gemaakt door een binnen de scouting ontstane vriendengroep. Een drijvend clubhuis, dat onder meer in stand wordt gehouden doordat het als feestruimte kan worden gehuurd.
- 12** De Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring werd in 1776 gedrukt op papier van Zaanse moleneigenaars. Van de tweehonderd gedrukte exemplaren bleven er 25 bewaard. De watermerken zijn van J. Honig en Zoonen, Adriaan Rogge en D. & C. Blaauw.
- 16** Naast 'grote monumenten' zijn er ook zogenoemde 'kleine monumenten'. Deze krijgen niet altijd de aandacht en bescherming die ze verdienen. Zo werd omstreeks de laatste eeuwwisseling het gemaal De Parel in de Assendelver Veenpolder gesloopt.
- 19** Een bijzondere handwerktechniek uit de zeventiende en achttiende eeuw wordt wel aangeduid als 'Zaans stikwerk'. Die naam suggereert dat de techniek uit de Zaanstreek afkomstig is, maar dat is niet het geval. Hoe ontstond de verwarring?
- 24** Leden van de Zaadijkse familie Breet vertrokken in juli 1836 met twee rijtuigen voor een vakantiereis naar Kleef. Die bestemming bereikten zij niet. Het gezelschap werd geteisterd door eindeloze regen en door ziekte.
- 28** Zaadijk telde in het verleden een groot aantal tuinen. Het dorp was een prachtige groene plaats. Monumentale historische bomen herinneren daar nog aan.
- 31** Kroniek. Zaanse gebeurtenissen van januari tot en met maart 2009.
- 34** De Zaanse industrie kampte in de jaren zestig in toenemende mate met personeelstekorten. In 1969 sloten Nederland en Marokko een verdrag over de werving van Marokkaanse gastarbeiders. Cacao de Zaan richtte aan de Lagedijk te Zaadijk een zogenoemd 'Marokkenhuis' in.
- 38** Johan Zaalberg werd in 1890 gemeentesecretaris van Zaandam. Hij trof daar een erbarmelijke administratie aan en bracht die op orde, inclusief het vanaf 1811 bijgehouden archief van de stad. Een enorme klus met tot ergernis van de gemeenteraad steeds verder oplopende kosten.
- 41** Boekennieuws. Nieuwe uitgaven over de Zaanstreek belicht.
- 44** Cultuurhistorisch eropuit? De agenda geeft tips.
- 46** Verenigingsnieuws. Berichten van de eigen club die ook anderen kunnen interesseren.

RECTIFICATIES ERFGOED 28

In een bijschrift op bladzij 12 van Zaans Erfgoed 28 werd vermeld: 'Vooraanzicht Zaalbergkast in Gemeentearchief Zaanstad'. De foto toonde echter alleen een lade. Het vooraanzicht van de kast is te vinden in dit nummer op bladzij 39. De foto's van de beelden in de oud-katholieke kerk van Krommenie vóór de restauratie (Zaans erfgoed 28) werden, in tegenstelling tot de vermelding in de bijschriften, gemaakt door Jan Engel.

Vlak voor het ter perse gaan van dit nummer werd bekend dat Albert Boes is overleden. Hij schreef in de loop der jaren een groot aantal artikelen voor Zaans Erfgoed, ook nog in dit nummer van het blad. In het volgende nummer van Erfgoed zullen wij uitvoeriger op Alberts overlijden ingaan.

JISPER GLASGERINKEL

Een gebrandschilderd ruitje in de bagger

In de zomer van 2007 deden Zaanse amateur-archeologen van de Archeologische Werkgemeenschap Nederland (AWN) een unieke vondst. Op het perceel Dorpsstraat 33-35 van de familie Werkhoven in Jisp troffen zij in een gedempte sloot gebrandschilderd vensterglas uit de zeventiende eeuw aan. Er is het nodige bekend over dergelijk glas in Zaanse kerken, maar over gebrandschilderd glas binnen een burgerlijke context bleef nauwelijks iets bewaard. Deze vondst maakt weer eens duidelijk, dat nog lang niet alles bekend is over de inrichting van Zaanse huizen in het verleden.

door Marc Harsveld

Foto's: AWN (tenzij anders vermeld)

De verkaveling aan de lintbebouwing van Jisp is gericht op de dijk (het Weiver en de Dorpsstraat), met daarlangs de wegsloot. De percelen zijn vaak begrensd door kavelsloten die als erfscheiding dienen. In het verleden zijn veel van deze sloten versmald. De ruimte achter de beschoeiing vulde men met huishoudelijk afval, bagger en puin. Het gebeurde zelfs dat men sloten volledig dempte. In dit geval werd al snel duidelijk dat we niet met een gedempte sloot van doen hadden, maar met een insteekhaventje dat ooit parallel aan de Dorpsstraat lag. Via het haventje kon men indertijd via de westelijke kavelsloot naar het veld en de Noorderganssloot varen. Het haventje was aan weerszijden voorzien van houten beschoeiingen die enigszins taps toeliepen. Ter hoogte van het smalste deel stond een tiental paaltjes met daarboven wat houten planken. Kennelijk waren dit resten van een boenwallepje. Op een kadastrale kaart van 1817 is de situatie weergegeven.

AFVAL

Het insteekhaventje werd niet lang na 1817 gedempt. Dat kan worden afgeleid uit het negentiende-eeuwse materiaal dat in de dempingslaag is aangetroffen. Onder deze laag lag een pakket afval uit de achttiende eeuw, waaronder scherven van potten en pannen, drinkglazen, flessen en kleipijpen. Ook vonden we hier resten van maaltijden zoals botten van rund, varken en schaap¹ en massa's pitten en zaden. Tussen het huishoudelijk afval werd het gebrandschilderde vensterglas gevonden. De prut uit deze laag werd daarom gezeefd en dat leverde nog meer vensterglasfragmenten op. Na de opgraving zijn de glasfragmenten gefotografeerd, waarna vervolgens de fotoreconstructie van het ruitje is gemaakt.

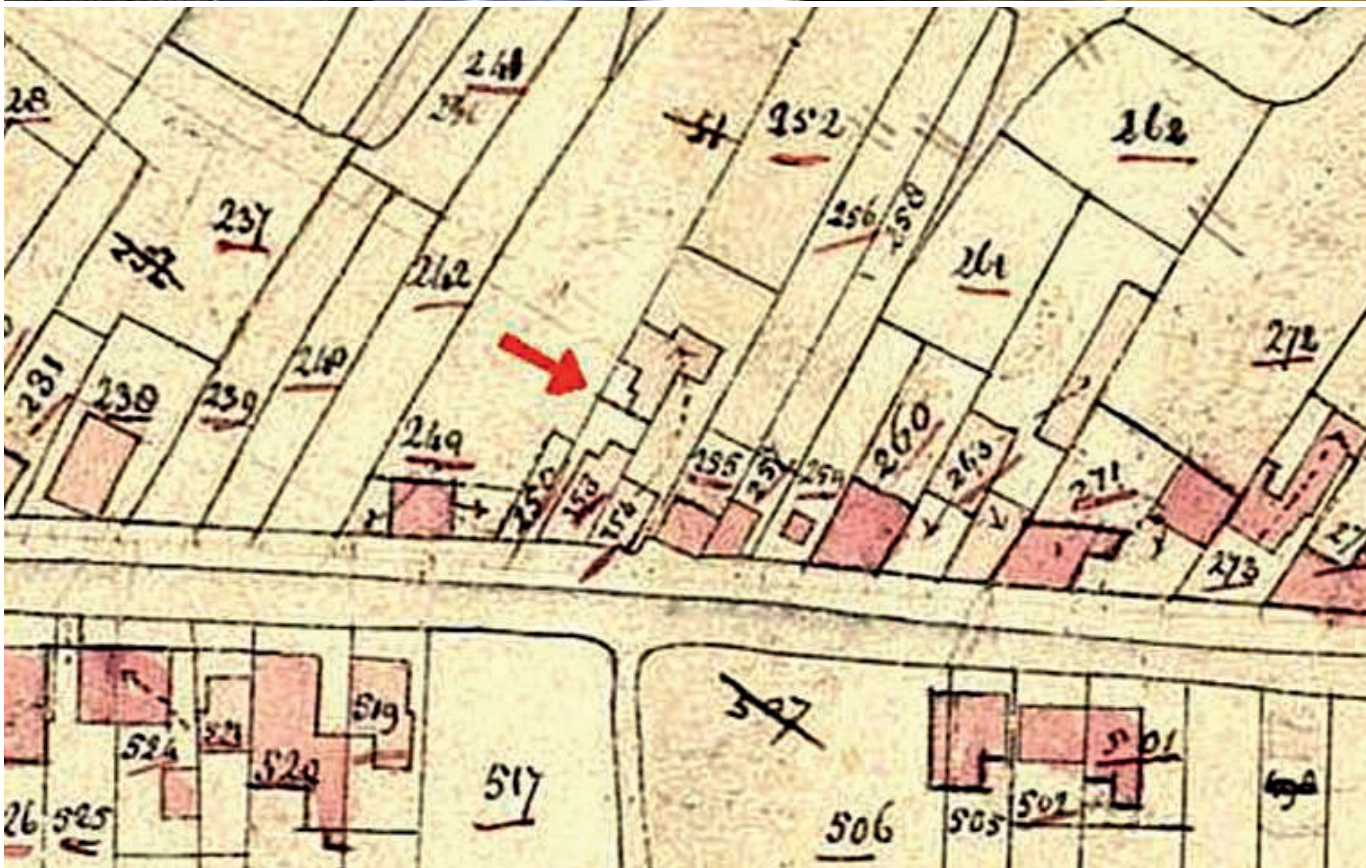
DRIE JONGELINGEN

Van het Jisper ruitje is ongeveer tweederde deel teruggevonden. Een groot deel van de linkerkant is helaas niet geborgen. We vermoeden, dat de ontbrekende fragmenten indertijd elders op het perceel zijn beland – anders waren ze bij het zeven zeker gevonden. Het ruitje is niet veel groter dan twintig bij dertig centimeter. In

de sloot lag ook veel gewoon vensterglas. Mogelijk was het ruitje ooit in een groter geheel gemonteerd: tussen het gewone glas in het lood gezet. De voor glas in lood kenmerkende loodstrippen zijn echter niet gevonden. De voorstelling op het Jisper ruitje bleek betrekking te hebben op een verhaal uit het Oude Testament: 'de Drie Jongelingen in de Oven', dat wordt beschreven in Daniël 3:6 en in de apocriefe boeken 'Gebed van Azaria' en 'Gezang in de Vuuroven' (Statenbijbel, volgens de Synode van Dordrecht, 1618-'19). Tijdens de ballingschap in Babylonië werd de joden gevraagd een gouden beeld van de vorst Nebukadnezar te aanbidden. Drie mannen die weigerden, werden volgens de overlevering in de vuuroven gezet, waar ze levend weer uitstapten.²

DUITSE ETS

De afbeelding op het Jisper ruitje bleek gerelateerd te zijn aan een prent van de Duitse etser Mattheüs Merian de Oude (1593-1650). Beide afbeeldingen zijn bijna identiek. Mattheüs Merian vervaardigde 233 prenten voor de 'Icones Biblicae'. Deze Duitstalige prentbijbel met kwatrijnen (vierregelige versjes) in het Latijn, Duits en Frans verscheen in 1625-'27 te Frankfurt. De prachtige prenten uit de Icones Biblicae waren zeker honderdvijftig jaar een voorbeeld voor bijbelillustratoren in bijna heel Europa.³ De vroegst gedateerde Nederlandse bijbel met alle 233 Merian-prenten verscheen 't'Amsterdam. Ghedruckt bij Cornelis Danckertsz, woonende in de Kalver-stræet, in de Danckbaerheit, 1648'. Danckerts kopieerde de Merian-prenten door ze opnieuw in het koper te zetten. Ook in de prentbijbels van een andere Amsterdamse uitgever, Nicolaes Visscher, gebeurde dit. De prenten voor Visscher werden in het koper gezet door Pieter Hendriksz Schut. Deze voegde aan de 233 Merian-prenten 25 eigen ontwerpen toe. Deze prentbijbel staat wel bekend als de 'Schutbijbel'.⁴ Danckerts voegde aan de drie kwatrijnen uit de 'Icones Biblicae' twee kwatrijnen toe. In zijn prentbijbel stonden bij elke prent dus vijf kwatrijnen. De 'nieuwe' kwatrijnen in de Nederlandse en Engelse taal waren van de hand van de Amsterdamse dichter Reyer Anslo. Toen enkele jaren later de prentbijbel van Visscher verscheen, waren daarin (naast de drie kwatrijnen uit de Icones

Linksboven: Amateurarcheologen van de AWN in Jisp aan het werk: het zeven van de prut uit de sloot leverde extra fragmenten van het ruitje op.
Rechtsboven: Fotoreconstructie van het Jisper gebrandschilderde ruitje dat de amateur-archeologen van de AWN aantreffen in een gedempte sloot bij Dorpsstraat 33-35. **Onder:** Kadastrale kaart Jisp. De vindplaats van het Jisper ruitje is aangegeven met de rode pijl. (Foto: Noord-Hollands Archief)

Biblicae, ook de twee verzen opgenomen die Reyer Anslø voor Danckertsz schreef. Danckertsz en Visscher waren concurrerende uitgevers. Plagiaat was ook in die dagen niet ongebruikelijk.⁵

ARTISTIEKE VRIJHEID?

Geïllustreerde bijbels waren tot ver in de achttiende eeuw populair. Er zijn vele prentbijbels bekend met Merian-prenten, met en zonder versjes. Deze bijbels vertonen grote verschillen in formaat en indeling.⁶ Het is nog onbekend welke prentbijbel als voorbeeld diende voor de schilder van het Jisper ruitje. In een niet-gedateerde editie van Nicolaes Visscher (II) in de collectie van het Bijbelgenootschap te Haarlem staan de vijf kwatrijnen onder de prent. Met de bijbel in de hand kon de tekst op het Jisper ruitje worden aangevuld. Het Jisper kwatrijn luidt: 'De hete vlam verkoelt. Drie mannen in den oven / Zijn ongeschend in 't vuur, daar sy haar Schepper loven. / 't Gelovig hert verwerpt het koninglik gebot / Wanneer hy sich verwaant durft kanten tegen God. –S Mannes. Grietie Jacobs Pot. 1688.' De verzen verschillen in detail. Is het mogelijk dat de schilder zich hier enige artistieke vrijheid veroorloofde? Gezien de vele prentbijbels die indertijd zijn uitgegeven, is het ook denkbaar dat niet alle varianten van het kwatrijn ons bekend zijn.

NOTABELEN

Op het Jisper ruitje staan onder het kwatrijn dus twee namen en

een jaartal: '–S Mannes en Grietie Jacobs Pot, 1688'. De doop-, trouw- en begrafenisboeken van Jisp zijn nagelopen, maar het is niet gelukt dit echtpaar te traceren. Wel kwamen we beide achternamen afzonderlijk tegen. Mogelijk trouwden zij elders, in de plaats waar Grietje vóór haar huwelijk woonde. Verder nemen we voorlopig maar aan, dat Grietje na de dood van haar man het dorp weer verliet, aangezien zij niet voorkomt in de begrafenisboeken van Jisp. Leden van het geslacht Mannes behoorden tot de notabelen van Jisp en zij komen relatief vaak voor in de bronnen. In een notariële acte uit het jaar 1689 lezen we bijvoorbeeld over de schepen Meus Jansz Mannes.⁷ Omdat het patroniem van Mannes echter deels ontbreekt, kan geen van deze heren met zekerheid als de man van Grietje worden geïdentificeerd. Het echtpaar Mannes-Pot was beslist in goeden doen, gezien het fraaie ruitje waarvoor zij bij gelegenheid opdracht gaven. We weten dat dergelijke ruitjes vaak naar aanleiding van een belangrijke gebeurtenis zijn vervaardigd, zoals een huwelijk of een jubileum. Helaas is hierover in dit geval niets bekend. Het is denkbaar dat de echtelieden in het bezit waren van een bijbel met Merian-prenten en de schilder hebben gevraagd hun favoriete bijbelpassage op vensterglas weer te geven. De brandschildering op het ruitje getuigt van een geoefende hand. Vanwege het formaat en de fijne schildering zal het indertijd op een goed zichtbare plaats in het huis van de opdrachtgevers hebben gepronkt. Dat kan zowel in het interieur als het exterieur zijn geweest.

De 'Drie Jongelingen in de Oven'; kopergergravure.

GEAMOVEERD

Rest nog de kwestie waarom en wanneer het pand met het Jisper ruitje is gesloopt. De achttiende eeuw was een periode van economische malaise. Op het Hollandse platteland was weinig werk en veel dorpelingen trokken naar de stad in de hoop op arbeid en een betere toekomst. Stonden er in 1732 nog 320 woningen in Jisp, zestig jaar later waren dat er nauwelijks 200.⁸ In 1785 werd door de bestuurders van Jisp zelfs een keur gemaakt tegen het 'amoveren' (slopen) van huizen.⁹ We kunnen daarom aannemen dat het woonhuis met het gebrandschilderde ruitje ergens in de achttiende eeuw 'geamoveerd' zal zijn. Met het hout en puin wisten de slopers wel raad en ook de loodstrippen waarin het vensterglas ooit was gezet, zullen door hen zijn verzameld en verkocht. Met het glas lag dat anders. Voor padverharding is vensterglas ongeschikt en verbranden kon men het evenmin. Mogelijk is het juist daarom in de dwarsloot gedumpt. Een sloopdatum van het woonhuis 'ergens in de achttiende eeuw' is erg ruim. Het lijkt daarom zinnig eens te kijken naar de ceramiek die in dezelfde baggerlaag als het glas is gevonden. Zo wordt het wellicht mogelijk de periode waarin het woonhuis van het echtpaar Mannes-Pot gesloopt is nauwkeuriger te bepalen. Alle bagger met het glas en de ceramiek is zoals vermeld apart gehouden en gezeefd. Dit leverde een flink aantal complete potten en pannen op. Zo hebben we nu een aardige indruk wat men indertijd aan kookgerei in de keuken had staan. Deze potten en pannen zijn vrij nauwkeurig te dateren; ze stammen uit de periode 1750-'80. Het woonhuis zal dus in het derde kwart van de achttiende eeuw zijn gesloopt.

ONBEANTWOORDE VRAGEN

Dit artikel had niet geschreven kunnen worden zonder de inzet van nogal wat leden binnen onze AWN-afdeling en de daaruit voortgekomen publicaties.¹⁰ Helaas blijven nog een aantal belangrijke vragen onbeantwoord. Zo willen we graag meer weten over het echtpaar Mannes-Pot. Waar en wanneer trouwden zij en waarom was 1688 een bijzonder jaar voor hen? Informatie over het Jisper kwatrijn is eveneens welkom. Indien u iets weet of belang stelt in onze activiteiten: de Zaanse amateur-archeologen hebben een website: www.archeologiezaanstreek.nl. Tot slot dient nog te worden vermeld, dat de brandschildering op het Jisper ruitje al spoedig na de berging losliet, doordat het glas na meer dan twee eeuwen weer aan de lucht werd blootgesteld. Het is daarom geconserveerd. Hierover is door de restaurator een artikel gepubliceerd.¹¹ De conservering van het Jisper ruitje is gefinancierd met subsidie van de Provincie Noord-Holland.

Marc Harsveld is lid van de Archeologische Werkgemeenschap Nederland (AWN). Afdeling 3 Zaanstreek/Waterland en omstreken.

Bronnen

Boer, M. de, Harsveld, M., 2007: Een sloot met insteekhaventje in Jisp, in: Grondspoor 165 (Mededelingenblad van Afdeling 3, Zaanstreek-Waterland en omstreken van de Archeologische Werkgemeenschap Nederland), 3-4. Graas, G., 2007: Botmateriaal uit het onderzoek te Jisp, in: Grondspoor 165, 6. Harsveld, M., 2008 a: Gebrandschilderd vensterglas uit Jisp. Het verhaal van een zoektocht, in: Grondspoor 167, 9-11. Harsveld, M., 2008b: Wormerland-Jisp. Dorpsstraat 33-

35, in: Archeologische Kroniek van Holland over 2007, I Noord-Holland, Holland 40, 36-39. Jong, P. de, 2008: De toepassing van micro-emulsie. Conservering van gebrandschilderd glas uit archeologische context, in: CR, interdisciplinair tijdschrift voor conservering en restauratie, jaargang 9, winter 2008, 35-37. Moelker, H.P., 1973: Adversaria van de gemeente Jisp, Muiden. Moelker, H.P., 1976: Het dorp aan de rivier de Ghyspe, Purmerend. Poortman, W.C., 1986: Bijbel en Prent. Deel IIa, Boekzaal van de Nederlandse Prentbibels, 's Gravenhage. Visser, P., 2002: Schabaliana: een bibliografische na-oogst van het werk van Dierick en Jan Philipsz Schabaelje, in: Doopsgezinde Bijdragen (nieuwe reeks 28), 173-210. Ollefen, L. van, 1796 (1976): Stad- en dorpsbeschrijver van Kennemerland, Zaltbommel (herdruk).

Noten

- 1 Graas 2007, 6
- 2 <http://www.statenvertaling.net/kunst/grootbeeld/339.html>
- 3 Poortman 1986, 56-57
- 4 Poortman 1986, 60, 72-74
- 5 Visser 2002, 176
- 6 Poortman 1986: Deel IIa, 56-91
- 7 Moelker 1976, 190
- 8 van Ollefen 1796, zp
- 9 Moelker, 1973, zp
- 10 de Boer/Harsveld 2007, 3-4; Harsveld 2008a, 9-11; Harsveld 2008b, 36-39
- 11 de Jong 2008, 35-37

Nogmaals de 'Drie Jongelingen in de Oven', zoals afgebeeld op een bladzijde van de zogenoemde 'Schutbijbel' en voorzien van een in vijf talen afgedrukt kwatrijn.

Boven: De 'Hubertus' onder zeil ter hoogte van de Zaanse Schans tijdens de 'Bruine vlootdag' in 2005. **Onder:** Het bestuur van de Stichting Hubertus in het (voormalige) ruim van de 'Hubertus', met v.l.n.r: Martin Visser, Peter Both, Paul ('Pieuw') de Leeuw en Ko Kraakman

ONDER ZEIL

Een tjalk als drijvend clubhuis

Een van de meest gezichtsbepalende traditionele zeilvaartuigen van de Zaanstreek is de Hubertus. Lange tijd zag het er niet naar uit dat dit schip ooit nog haar oorspronkelijke uiterlijk zou terugkrijgen. De Oostzeetjalk was ontdaan van zeiltuig en lag al vijf jaar als woonschip in de Donge bij Raamsdonkveer. Maar in 1972 werd de 'Hubertus' gekocht door een groep vrienden uit Krommenie. Zij bestemden de tjalk tot hun drijvende clubhuis.

Tekst en foto's: Albert Boes

De eigenaar van de Hubertus was in 1972 de toen al hoogbejaarde schipper Cornelis de Ruijter. Hij had de tjalk in 1920 gekocht en herdoopt in 'Hubertus'. Het schip was in 1972 aangemeld voor de sloopregeling, omdat De Ruijters gezondheids-toestand het niet meer toeliet op het schip te blijven wonen. In Schuttevaer werd een advertentie geplaatst waarin de Hubertus te koop werd aangeboden. Hierop reageerde de vriendengroep uit Krommenie. Het ging De Ruijter dusdanig aan het hart zijn schip te laten slopen, dat hij bereid was om 'zijn' Hubertus aan de Krommenieërs te verkopen voor een wat lager bedrag dan sloop van het schip hem zou opbrengen.

INFORMEEL

Aan boord van de Hubertus sprak ik met Paul de Leeuw, Ko Kraakman, Martin Visser en Peter Both. Met nog enige anderen vormen zij het bestuur van de Stichting Hubertus. Zij kijken terug op de periode van 36 jaar sinds zij de tjalk kochten. In die tijd brachten ze de Hubertus weer onder zeil en maakten ze er heel wat tochten mee over de Nederlandse binnenwateren. Daarnaast is de Hubertus het middelpunt van een fors informeel circuit dat de tjalk gebruikt voor feestelijke activiteiten aan boord. Bij de aankoop van het schip voorzagen de vrienden niet, dat de Hubertus zo'n belangrijke rol in hun leven zou gaan spelen. Ko Kraakman, secretaris van de stichting, vertelt: 'In 1972 waren mijn vrienden en ik even in de twintig jaar oud. We kenden elkaar van de Scoutinggroep 'Christoffor', waarvan we een groot deel van onze jeugd deel uitmaakten. Toen we ons te oud gingen voelen voor de scouting, bleef onze groep van enige tientallen vrienden bij elkaar. Op een vaste avond in de week kwamen we samen onder de naam 'Jongeren Contact Centrum' op een zolder van een pand in de Krommeniese Kruisstraat. Die groep groeide dusdanig, dat we teveel overlast veroorzaakten en een ander onderkomen moesten zoeken. Maar dat was moeilijk te vinden. Han Visser, die destijds nauw betrokken was bij het Jongeren Contact Centrum, opperde toen: "Dan moeten we een boot kopen." En zo kwamen we in contact met schipper De Ruijter.' De 'bodemprijs' van 2750 gulden leek de vriendengroep aanvankelijk niet te kunnen opbrengen, maar met hier een rijksdaalder van een oma en daar een tientje van een 'suikeroom', werd dit bedrag toch bij elkaar gesprokkeld. De koop dreigde alsnog te stranden toen de notaris die de eigendomsoverdracht regelde, 250 gulden in rekening bracht. Met veel moeite werd ook dit bedrag nog vergaard. De vrienden wezen Han Visser (broer van

het huidige stichtingsbestuurlid Martin) aan als eigenaar van de tjalk. Han verhuisde later naar Zwolle en droeg de tjalk enige jaren na de aankoop over aan de Stichting Hubertus.

GEEN ERVARING

De tocht van Raamsdonkveer naar Krommenie, inmiddels 36 jaar geleden, staat de leden van het huidige stichtingsbestuur nog helder in het geheugen gegrift. Paul de Leeuw, voorzitter van de stichting en in Krommenie beter bekend als 'Pieuw', vertelt: 'We hadden toen we de Hubertus kochten geen enkele vaarervaring. Om het schip naar Krommenie te krijgen, charterden we een paar maatjes van de zeeverkenner. Zij hadden nog nooit op een schip van zo'n formaat gevaren. De Hubertus was toen uitgerust met een verticaal 2-cilinder Listermotortje van 12 pk, dat via een drijfriem vanuit het vooronder de horizontale as van de zijschroefinstallatie aandreef. Die was in 1928 aangebracht door schipper De Ruijter, acht jaar nadat deze de tjalk had gekocht. Ook werd toen door hem de nog steeds aanwezige roef aangebracht. Omdat De Ruijter een Rijnschipperspatent had, voer hij regelmatig met de Hubertus op de Rijn, waarbij hij stroomopwaarts doorgaans werd gesleept. In drie dagen tijd wist de zijschroefinstallatie ons toch naar Krommenie te brengen.' De tocht verliep allerminst zonder problemen. Ko Kraakman: 'Op het Amsterdam-Rijnkanaal hielden we zo goed mogelijk stuurboordwal. Maar toen een tanker ons in verband met een tegenligger rakelings passeerde, werden we daar tegenaan gezogen. Zo zijn we met een flinke gang een heel eind meegesleept, terwijl de schipper van de tanker ons uitvloekte. Hij raakte ons pas kwijt toen hij vaart minderde. Het sturen van de Hubertus was een verhaal op zich. Bakboord-uit lukte maar nauwelijks. Bij de ingang van de Weespertrekvaart haalden we de bocht niet en voeren we de wal in. Maar de tjalk kon ertegen. Midden op het IJ, bij de Oranjesluizen, brak voor de zoveelste keer de drijfriem en we konden die niet zo snel repareren. Maar een sleper van Goedkoop die op weg was naar IJmuiden, kwam langs en de kapitein bood aan ons mee te nemen naar Nauerna. Voordat hij ons losgooide, gaven we hem een fles Bokma en daar deed-ie het voor. In Nauerna brachten we een nieuwe drijfriem aan, en zo kwamen we dan toch in Krommenie.'

DOE 'T ZELVEN

De Hubertus verkeerde inwendig in een dusdanig slechte staat, dat deze niet direct als clubhuis in gebruik kon worden genomen.

Maar veel van de vrienden waren handvaardig – de één kon goed timmeren, de ander lassen.. Het ruim werd, voornamelijk met sloophout, getransformeerd tot een flinke ‘ontmoetingsruimte’, compleet met bar. Om droog in het ruim te kunnen verblijven, werd een nog in redelijke staat verkerende set scheepsluiken aangeschaft. De Hubertus kreeg figuurlijk de wind in de zeilen dankzij ‘Sail Amsterdam’ in 1975. De eigenaren van de tjalk waren uitgenodigd om het schip als vergaderruimte in te zetten. Ko Kraakman: ‘We draaiden in vijf dagen tijd, bijna in continudienst, een top-baromzet. Er kwamen zelfs Russische matrozen bij ons aan boord, die hadden ontdekt, dat bier bij ons het goedkoopst was.’ In de jaren vóór Sail was de liefde voor de Hubertus al zo gegroeid, dat het plan rijpte om de tjalk uit te rusten met een betere motorische voortstuwing en met zwaarden en voorts om het schip van zeiltuig te laten voorzien. Tijdens Sail Amsterdam had de stichting zoveel geld binnengekregen, dat de tjalk grondig kon worden aangepakt. In 1976 werd de Hubertus drooggezet op de werf van Van der Beldt in West-Grafdijk. Het vlak verkeerde nog in goede staat, maar de kimmen moesten worden gedubbeld. Pieuw vertelt: ‘Bij Teun van der Beldt kon in feite alles, en hij was wat betreft de kosten heel coulant. Maar

De Hubertus op z'n vaste plek in de Nauernase Vaart. (Foto: Wim de Jong)

hij stelde ons soms voor verrassingen. Terwijl we nog uitsliepen na tot diep in de avond te hebben gewerkt aan de tjalk op de helling, ontdekten we 's morgens dat we dreven en dat het water naar binnen spoot via nog niet afgedichte gaten in het casco. Wij naar buiten: “Teun, wat doe je nou – we zinken zo direct!” Hij antwoordde: “Ik heb een haastklus aan een sleepbootje dat op de helling moet; ga maar naar de aannemer aan de overkant – die heeft wel een klokpomp voor jullie.” Die pomp hield het binnenstromende water maar net bij, terwijl wij een noodreparatie uitvoerden. Later konden we onder andere een tweedehands 60 pk Kromhoutdiesel laten installeren in plaats van de zijschroefinstallatie. De nieuwe tuigage kreeg een oppervlak van 180 vierkante meter. Daarvoor plaatsten we een 22½ meter lange stalen mast met een strijkvoorziening. De motor bleek een miskoop te zijn en werd omstreeks 1985 vervangen door een DAF-diesel die nog steeds uitstekend voldoet.’

GEEN CHARTERVAART

In de jaren erna werd er vanuit Krommenie heel wat gevaren met de Hubertus, onder andere op het IJsselmeer, de Wadden en de Friese wateren. De stichting besloot dat het schip niet de chartervaart inging. De Oostzeetjalk werd een van de markantste verschijningen tijdens de gedurende tien opeenvolgende jaren (tot 2007) georganiseerde ‘Bruine vlootdagen’ op de Zaan vanuit Wormer. Naast alle plezierige gebeurtenissen aan boord, voltrok zich ook een tragedie. Tijdens het strijken van de grote mast, kwam deze op het hoofd van de roerganger, die als gevolg daarvan overleed. Het gerechtelijke onderzoek naar dit ongeluk wees uit dat niemand daarvoor aansprakelijk was te stellen. Na flink wat aanpassingen is de Hubertus onder registratienummer 2574 als ‘historisch casco’ geregistreerd in het ‘Nationaal Register Varende Monumenten’. Inmiddels is de stichting bijna rond met een plan om de tjalk tot ‘varend monument’ te restaureren.

WEINIG BEKEND

Over de historie van de Hubertus is nauwelijks meer bekend dan dat de geklonken ijzeren tjalk is gebouwd in 1890 in Vierverlaten, waarschijnlijk bij de werf van Mulder. Wie de opdrachtgever was, is niet bekend en ook is niet duidelijk waar het schip vervolgens heeft gevaren. Volgens de overleveringen zou de tjalk onder de naam ‘Wilhelmina’ in de vaart zijn gekomen. Te oordelen aan de bouw moet de tjalk zijn gebouwd ten behoeve van de vaart op de Oostzee vanuit Noord-Nederland. Wat wél met zekerheid vaststaat, is dat de tjalk in 1904 is gekocht door schipper Laurentius Faassen, die het schip herdoopte in ‘Janneke Marina’. Hij zou met de Hubertus alleen op de Nederlandse binnenwateren vracht hebben vervoerd .

Scheepsgegevens

Oostzeetjalk ‘Hubertus’, lengte 22,89 meter. Breedte: 5,16 meter. Holte: 2,65 meter. Diepgang: 0,80 meter. Draagvermogen: 154 ton. Grootzeil: 120 m², fok: 40 m², kluiver: 20 m², 132 pk DAF-diesel.

De betrouwbare connectie

waagmeester elektro bv

www.waagmeester.nl

ZAANS ERFGOED IS GEHEEL GEWIJD AAN DE ZAAANSE CULTUURHISTORIE

Het tijdschrift informeert zijn lezers over een breed scala aan onderwerpen, zoals archeologie, houtbouw, industrieel erfgoed, molens, musea, de geschiedenis van bedrijven, verenigingen en instellingen, het cultuurlandschap enzovoort.

Kortom alles wat met de cultuurhistorie van de Zaanstreek te maken heeft, kan een plaats vinden in *Zaans Erfgoed*.

U kunt dit blad elk kwartaal ontvangen door lid te worden van de Vereniging *Zaans Erfgoed*.

 sollas
packaging machinery

Sollas Holland B.V.
in Wormer is de
Nederlandse moeder van
de internationale Sollas-
organisatie met vestigingen
in verschillende landen.

Sollas is fabrikant van geavanceerde
verpakkings-machines. Sollas machines zijn onder meer
te vinden bij producenten van CDs en DVDs, parfum,
cosmetica, voedingsmiddelen, tabak en papierwaren.

Sollas Holland B.V.
Bruynvisweg 1, 1531 AX Wormer, The Netherlands
Tel.: +31 (0)75 628 47 51, Fax: +31 (0)75 628 02 66
contact@sollas.com www.sollas.com

DUIJN BLOEM VOSS

A D V O C A T E N

mr. G. de Leeuw
mr. R.J. Frans
mr. G.J.F. Voss
mr. F.R. Duijn
mr. J.W. Bloem
mr. M-J. Bouwman
mr. V.C. Audiffred
mr. M.R. van Buiten
mr. K.A. Martijnse
mr. J. Happé

Postbus 1178
1500 AD Zaandam
Burcht 11
T 075 - 635 38 31
F 075 - 635 30 90
E deleeuw@dbv-advocaten.nl
www.dbv-advocaten.nl

ZAANS PAPIER OVERZEE

Drager onafhankelijkheidsverklaring U.S.A.

Dit jaar wordt herdacht dat er vierhonderd jaar betrekkingen bestaan tussen Nederland en de handelspost Nieuw Amsterdam, het latere New York. Het was het begin van bloeiende overzeese handelsrelaties, ook met de Zaanstreek. De Zaanstreek speelde bovendien een rol bij de Amerikaanse onafhankelijkheidsverklaring in 1776. Deze werd voor een groot deel gedrukt op in de Zaanstreek gefabriceerd papier. In papiermolen De Schoolmeester is vanaf 4 juli tot en met 26 september een tentoonstelling te zien die aandacht besteedt aan de contacten tussen de Zaanse papiermakers en Amerika.

door **George Slieker**

Foto's GAZ

Er stroomt heel wat Nederlands bloed door de Amerikaanse aderen. Namen als Peter Stuyvesant, Harlem en Brooklyn roepen onmiddellijk associaties met Nederland op. In de afgelopen eeuwen zochten veel landgenoten een nieuwe toekomst in 'het land van de onbegrensde mogelijkheden'. Al vroeg waren er ook handelsbetrekkingen. Naast de houtzagerij en -handel en de olieslagerij was de papierfabricage één van de steunpilaren van de toenmalige Zaanse industrie. Vanuit de Zaanstreek exporteerde men papier naar een veelvoud van landen waaronder de Engelse koloniën en de daaruit voortkomende nieuwe, onafhankelijke republiek.

WITPAPIER

De Zaanse papierindustrie kende twee onderdelen. Naast de molens die grauw- en blauwpapier maakten voor bijvoorbeeld verpakkingen en bord, waren er molens die uitsluitend witpapier produceerden. Het grauwpapier werd gemaakt van grove lompen, oud touw, zeildoek en viswant. Witpapier was een hoogwaardig product dat specifiek was bedoeld als drukpapier voor boeken, publicaties en officiële documenten, en óók als eerste-klas schrijfpapier. Eén van de fabrikanten van witpapier was de firma C.& I. Honig. Leden van deze familie woonden in wat nu het Honig Breethuis te Zaandijk is. Bezoekers wordt bij een rondleiding door het huis verteld hoe witpapier werd gemaakt. Als grondstofgebruikte men bijna uitsluitend een goede kwaliteit witte lompen. Die werden onder andere ingekocht bij bewoners van de Amsterdamse grachtenhuizen. Hun kleding en linnen-goed werd namelijk nooit erg afgedragen en dat betekende dat de textielvezels die de basis vormden voor het papier, nog niet erg verzwakt waren.

De uitvinding van de hollander, een maalbak met roterende messen die de 'stof' produceerde, betekende een enorme verbetering voor de papiermakerij. Hollands en vooral Zaanse papier had een dusdanig goede reputatie, dat er na enige tijd ook namaak-sels op de markt kwamen, voorzien van identieke watermerken, maar uiteraard van mindere kwaliteit. Merkenpiraterij is niet

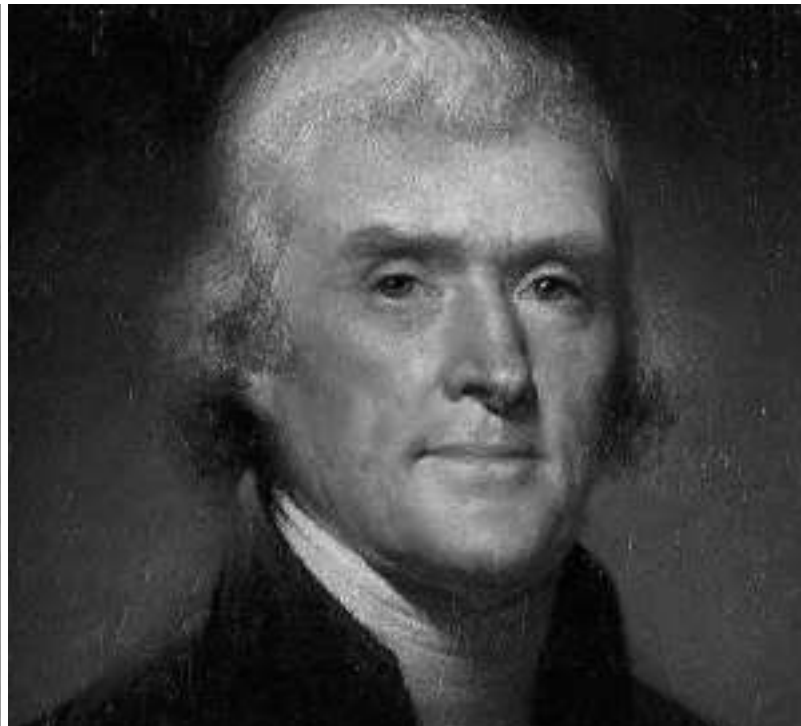
alleen van deze tijd. Zaanse papier speelde een bijzondere rol in de Amerikaanse geschiedenis. In het boek 'Ontheemde Zaanse Molens' van Arian M.H. Smit wordt de Zaanse betrokkenheid bij de Amerikaanse onafhankelijkheid besproken. Veel informatie kon ik aan dit boek ontleen.

ONAFHANKELIJKHEIDSVERKLARING.

Toen op 4 juli 1776 de Amerikaanse Staten zich onafhankelijk verklaarden, stelde Thomas Jefferson de 'Act of independence' op perkament. De verklaring werd ondertekend door de toen dertien staten en diende uiteraard te worden verspreid en bekendgemaakt. Daartoe werd de tekst van Jefferson's handschrift door John Dunlap, de officiële drukker van het Congres, gezet en gedrukt. De gedrukte exemplaren dienden door koeriers verspreid en in het openbaar voorgelezen te worden. Omdat de tekst zo snel mogelijk beschikbaar moest zijn, werkte de drukker de hele nacht en de vroege ochtend van de volgende dag door. Dunlap gebruikte papier van Nederlandse herkomst. Er werden tweehonderd exemplaren van de tekst gedrukt, waarvan er vijftientig bewaard bleven. Een aantal ervan werd in 1975 tentoongesteld en onderzocht.

WATERMERKEN

Van de 21 in 1975 bekende originele exemplaren van John Dunlap's eerste druk, waren er zestien gedrukt op Zaanse papier. De watermerken maakten duidelijk dat zeven van de vellen waren geproduceerd door het bedrijf van Adriaan Rogge (die in Westzaandam de molens 'De Walvis' en 'De Kruiskerk' exploiteerde), twee exemplaren op papier van D. en C. Blaauw te Wormerveer die onder meer werkten met de 'De Oude Blauw', en zeven exemplaren van J. Honig & Zoonen te Zaandijk, die onder meer werkten met 'De Vergulde Bijkorf'. Hierna wordt in het bijzonder aandacht besteed aan het bedrijf van J. Honig en Zoonen. De firma Honig werkte aanvankelijk met molen De Vergulde Bijkorf, later had de onderneming meerdere papiermolens in bezit. Cornelis en Jan Jacobsz. Honig werden in 1712

Linksboven: De door John Dunlap gedrukte Declaration of independence, 1776. **Rechtsboven:** Thomas Jefferson, die de Amerikaanse onafhankelijkheidsverklaring schreef op perkament en liet vermenigvuldigen door de drukker John Dunlap. **Onder:** De Vergulde Bijkorf werd in 1668 te Wormer afgebroken en herbouwd in Zaandijk. In 1674 lieten Jacob en Adriaan Cornelisz. Honig de molen inrichten voor het fabriceren van witpapier, als eerste Zaanse molen die dit product vervaardigde. (Foto: GAZ)

eigenaars van De Vergulde Bijkorf, die stond in Zaanwijk aan wat nu de Guisweg is. De molen brandde in 1902 af.

FIRST IDEAS

Nederlands papier was niet alleen de drager van de onafhankelijkheidsverklaring. De zogeheten 'First Ideas' van de Virginia Constitution van Thomas Jefferson werden ook geschreven op papier uit Nederland. Dit draagt het watermerk 'L V G' en is mogelijk afkomstig van de papiermaker Lubertus van Gerrevink uit Alkmaar (of een zekere L. van Groot, verder onbekend). Daarnaast werd het concept van de onafhankelijkheidsverklaring op Nederlands papier geschreven; de maker hiervan kennen we niet. Wel kennen we het watermerk: 'PRO PATRIA EIUSQUE LIBERTATE' ('Voor vaderland en zijn vrijheid'). Dit behoorde niet toe aan één specifieke papiermaker, maar werd door een aantal Nederlandse producenten uit die tijd gebruikt. Ook elders – zoals in Australië, in de achttiende eeuw een Engelse (straf-)kolonie – werd Nederlands (of liever: Zaaans) papier gebruikt. Toen gouverneur Arthur Phillips na een ambtstermijn van vier jaar in 1792 vertrok, liet hij de stadsgrenzen van Sydney (de nieuwe hoofdstad van New South Wales) in kaart brengen. Omdat er in de kolonie gebrek aan goed papier was (de bevoorrading uit het moederland was maanden onderweg), gebruikte men papier van Nederlandse oorsprong, waarschijnlijk afkomstig uit Batavia of de Kaap Kolonie (Zuid-Afrika). Bij onderzoek van deze zogeheten 'Phillips Map' in onze tijd, bleek het gebruikte papier het watermerk 'J. HONIG & ZOONEN' te dragen. Men vermoedt nu dat het papier waarschijnlijk is aangevoerd met het Nederlandse schip 'Waaakzaamheid', dat in december 1790 aankwam in wat nu Australië is.

GOETHE EN BACH

Zaans papier was ook dichterbij huis gewild. Het Gemeentearchief Zaanstad bewaart een mededeling uit 1963 van de Zaanwijkse predikant dr. A. de Wilde, waarin deze vermeldde, dat de zogeheten 'Urfaust' van Goethe geschreven is op papier van C. & J. Honig. Zijn mededeling is ontleend aan een studie van Erich Schmidt met de titel 'Goethe's Faust in ursprünglicher Gestalt' (Weimar, 1901). Schmidt verwees naar het Goethe-Archiv in Weimar, waar men nog twee bladen van het oorspronkelijke handschrift bewaart. Hij vermeldde onder andere dat het papier is voorzien van 'dem Wasserzeichen C.& J. Honig'. Goetheliefhebber Boudewijn Büch zou hiervan gesmuld hebben. Het Bach-Archiv in Leipzig bewaart achttiende-eeuwse naar deze componist gekopieerde bladmuziek; één van de partituren is geschreven op Hollands papier met het al genoemde watermerk 'PRO PATRIA'.

TERUGGEVONDEN DOCUMENT.

Twintig jaar geleden werd er in de Verenigde Staten een unieke vondst gedaan. In 1989 kocht iemand op een rommelmarkt in Pennsylvania voor enkele dollars een schilderij. Het was hem voornamelijk om de lijst te doen. Bij thuiskomst verwijderde de koper de achterkant en vond hij, verborgen achter de overigens weinig aantrekkelijke voorstelling, een origineel gedrukt exemplaar van de 'Declaration of Independence' van 4 juli 1776. De

koper meende eerst dat het een nadruk in facsimile was, zoals die in het begin van de negentiende eeuw vaker voorkwamen. Op advies van een vriend liet hij het document nader onderzoeken. Het papier was voorzien van het watermerk van J. Honig & Zoonen en bleek een origineel exemplaar van de onafhankelijkheidsverklaring te zijn. Het document verkeerde in uitstekende conditie en werd in 1991 geveild voor bijna tweeëneenhalf miljoen dollar. Na strijd over het juridisch eigendom ervan, werd het document in 2000 door Sotheby's geveild via internet. De opbrengst was ruim acht miljoen dollar. De nieuwe eigenaars brachten het document onder in een reizende expositie over de Amerikaanse geschiedenis.

BEDRIJFSSPIONAGE.

Het proces om witpapier van hoogwaardige kwaliteit te maken, was één van de bestbewaarde geheimen van de Zaanstreek. Elders probeerde men vaak dit geheim te achterhalen, zodat men zelf hoogwaardig papier kon produceren. In 1757 raakten de Zaanse broers Erasmus, Casper en Jan Mulder, die werkten op papiermolen De Veenboer, verwickeld in wat een geval van bedrijfsspionage genoemd kan worden. De Zweedse Riksbanken (Rijksbank) was op zoek naar nieuwe technologie om vervalsingen van bank- en waardepapier tegen te gaan. Zaaans papier gold als de norm voor hoogwaardig, moeilijk na te maken papier. De Zweden probeerden een papiermakerij naar Hollands model op te zetten, maar de benodigde kennis en gespecialiseerde werkrachten ontbraken echter. In Nederland gold een streng verbod op het exporteren van dergelijke kennis. Via Nederlandse contactpersonen probeerde men papiermakers over te halen naar Zweden te komen. De straffen op het exporteren van kennis en materialen waren streng. De gebroeders Mulder waren geïnteresseerd en slaagden erin de strenge wetgeving te ontduiken. Jan Mulder werd helaas betrapt en nog in Nederland gearresteerd; hij overleed in het Amsterdamse rasphuis. Zijn broers Erasmus en Casper wisten wel naar Zweden te komen en leidden daar met succes een papiermakerij in Tumba, nabij Stockholm. Het avontuur legde hun geen windeieren en ook hun zoons kwamen in het bedrijf. Zo werd met Nederlandse technologie de basis gelegd voor het Zweedse (staats)papierbedrijf.

Bronnen

Voor dit artikel ontleende ik informatie aan het artikel 'The Declaration of Independence' van Len Provisor, dat is gepubliceerd op de Amerikaanse website www.pentrace.com. Een andere bron was het web-artikel 'An Analysis of The 1792 'Phillip Map' of Sydney'. Voorts is de volgende literatuur geraadpleegd: F. Mars, Van lomp en hout tot papier. Zaanstad, z.j.; Peter Roggeveen, 'Zaaans papier in Zweden', in: 'Molens' (Vereniging De Hollandsche Molen), jrg. 7, nr. 25, jan. 1992; Arian M.H. Smit: 'Ontheemde Zaanse molens'. Wormer, 2005; Dr. A. de Wilde, 'Mededeling dat de Urfaust van Goethe geschreven was op papier van C. & J. Honig'. Typoscript, 1963.

Mooi Zaanse

Bouwers en
restauratiespecialisten van
Zaanse huizen,
pakhuisen en
molens

Somass Bouwbedrijf

Lagedijk 122A 1544 BK Zaanwijk
Tel. 075-6212131 www.somass.nl

Staal

Schilders - Behangers -
Meesterschilders
Nationale Schilders School

GESPECIALISEERD IN;

*Hout- en
Marmerimitatie*

Werkplaats: Provincialeweg 328
1506 MK Zaanham
Tel. 075 - 6121348
Mob. 06 - 51244739

**KENNISCENTRUM
TRANSFORMATIE & RESTAURATIE**

Een platform waar overdracht van vakgerichte kennis centraal staat.
Een initiatief van Hooysschuur architecten bna

HOOYSSCHUUR
architecten bna

Hoofdende LG
1521 PM Wormerveer
t 075-6220444
f 075-6219944
www.hooysschuur.nl

EEN VERDWENEN PAREL

Herinneringen aan een klein monument

Terwijl de 'grote' monumenten vaak nationale aandacht krijgen, lijken de zogenoemde 'kleine' monumenten veelal in de lawine van mediabelangstelling ondergesneeuwd te raken. In 2008 was het thema van de Open Monumentendagen: 'Sporen', waarbij de aandacht uitging naar (soms verborgen) restanten van de geschiedenis en naar sporen van het alledaagse verleden, zoals reclameschilderingen op gevels, oude winkelinterieurs, lantarenpalen en utiliteitsgebouwtjes, zoals transformatorhuisjes. Dergelijke kleinere monumenten zijn vaak bepalend voor de 'eigen beleving' van een historische omgeving. Het gemaal 'De Parel' van de Veenpolder (Assendelft) aan de N246 behoorde daar ook toe.

door George Slieker

Illustraties: GAZ

Als scholier en ook later maakte ik vanuit mijn toenmalige woonplaats Haarlem fietstochten naar de Zaanse Schans. Een markant punt op die tochten was het negentiende-eeuwse gemaal van de Veenpolder, dat stond op het punt waar de weg vanaf Buitenhuizen een bocht maakt en de dijk langs de Nauernase Vaart volgt. Het gemaal was voor mij een voorbeeld van kleinschalige industriële architectuur uit de negentiende eeuw: niet bijzonder, maar wel kenmerkend en sfeer- en beeldbepalend. Het was bovendien een plekje waar ik even afstapte om te genieten van het Hollandse polderlandschap. Het gebouwtje was de opvolger van molen De Parel, die van 1848 tot 1883 de Veenpolder bemaalde.

VERVENING

In 1804, toen het land zuchtte onder de bezetting door de Franse troepen, besloot het Departementaal bestuur van Holland bij Resolutie van 21 februari van dat jaar tot het afgeven van een vergunning voor vervening van driehonderd morgen (een oude grondmaat) land in dit gebied. Blijkbaar was er ondanks de moeilijke tijden toch nog gelegenheid voor dergelijke grootschalige projecten. Voorwaarde was, dat het karwei binnen vijftig jaar klaar moest zijn en dat het gebied moest worden drooggemaakt. Na de beëindiging van de vervening werd dan ook overgegaan tot inpoldering van het ontstane meer. Op 16 juli 1845 kreeg het ingediende plan goedkeuring bij Koninklijk Besluit. Drie jaar daarna viel het gebied droog en in 1855 kreeg het de naam 'Drooggemalen Veenpolder te Assendelft'. Daarmee is het de enige droogmakerij binnen Zaanstad. Om de polder te bemalen, werd een watermolen gebouwd, die als naam 'De Parel' (of 'Paarl') kreeg. Deze in 1848 voltooid molen had een vlucht van 104 voet. Met de meelmolen De Haan, ten noorden van de Zuidervaldeursloot bij de Oostzijde te Zaandam, behoorde De Parel daarmee tot de grootste Zaanse molens.

222 PALEN

De Parel werd gebouwd volgens de toen geldende normen: de bovenas was nog van hout, het ondertafelement van eiken en het achtkant van grenen. In de waterloop werd, waar mogelijk, hardsteen toegepast. De fundering bestond uit 222 palen en de totale bouwkosten van de molen bedroegen ruim 27.000 gulden. Om de polder ook in tijden van windstille droog te houden, was

er een (hulp)stoomgemaal nabij Vrouwenverdriet. Er werd uitgemalen op de boezem van de Assendelver-Zuidpolder. Het lijkt enigszins verbazingwekkend, dat men voor de bemaling nog voor een windmolen koos: stoommachines maakten in die tijd al een snelle opgang. Zo werd een jaar later begonnen met de drooglegging van de Haarlemmermeer; waarvoor drie stoomgemalen werden gebruikt. Wellicht was een windmolen voor de Veenpolder goedkoper, sneller te bouwen en een vertrouwdere vorm van techniek. Daarbij kwam, dat de wind (anders dan steenkolen) gratis was.

BLIKSEM

De molen bleef niet gespaard voor rampen. Op 8 juni 1880 sloeg de bliksem in. Een roede en het kruirad werden vernield, maar brand werd de molen bespaard. Wél had de molenaar na de inslag enkele dagen last van doofheid. Na dit voorval had hij weinig zin meer in het molenaarsbestaan; korte tijd later werd hij vervangen door een ander. Voor de nieuwe molenaar had het polderbestuur een jaarsalaris van 234 gulden over, alsmede het gebruik van een stuk weideland en 'enige emolumenten', waartoe het visrecht in de molenkolk zal hebben behoord. De vangst (en verkoop) van paling uit de molenkolk was voor veel watermolenaars een aardige bijverdienste.

De nieuwe molenaar van De Parel werd de uit het Westfries Winkler afkomstige J. Leyten. Deze bleef niet zo lang als zijn voorganger: in 1883 sloeg het noodlot opnieuw toe en toen was de molen minder fortuinlijk. De Parel brandde volledig af en werd niet meer herbouwd. In de plaats daarvan kwam er een stoomgemaal, dat dezelfde naam als de molen kreeg en een aantal jaren dienst deed. Bij het gemaal verscheen een machinistenwoning. Eén van de machinisten die op De Parel werkten, was Cees Volger. Voor het nieuwe gemaal werden uit zuinigheidsoverwegingen de funderingen en waterlopen van de verdwenen molen gebruikt. De kosten van het gemaal waren een zware last. In het verslag van de gemeente Assendelft over 1884 staat vermeld dat de kosten van 'het stoomgemaal' (de Parel?) ruim dertienhonderd gulden bedroegen, waarvan bijna duizend gulden voor steenkolen. Bovendien droeg de bouw van het gemaal niet bij aan goede verhoudingen met de burens: het bestuur van de Assendelver Zuidpolder vreesde dat hun gemaal 'De Landbouw'

door de komst van De Parel de aangevoerde hoeveelheid water niet kon verzetten.

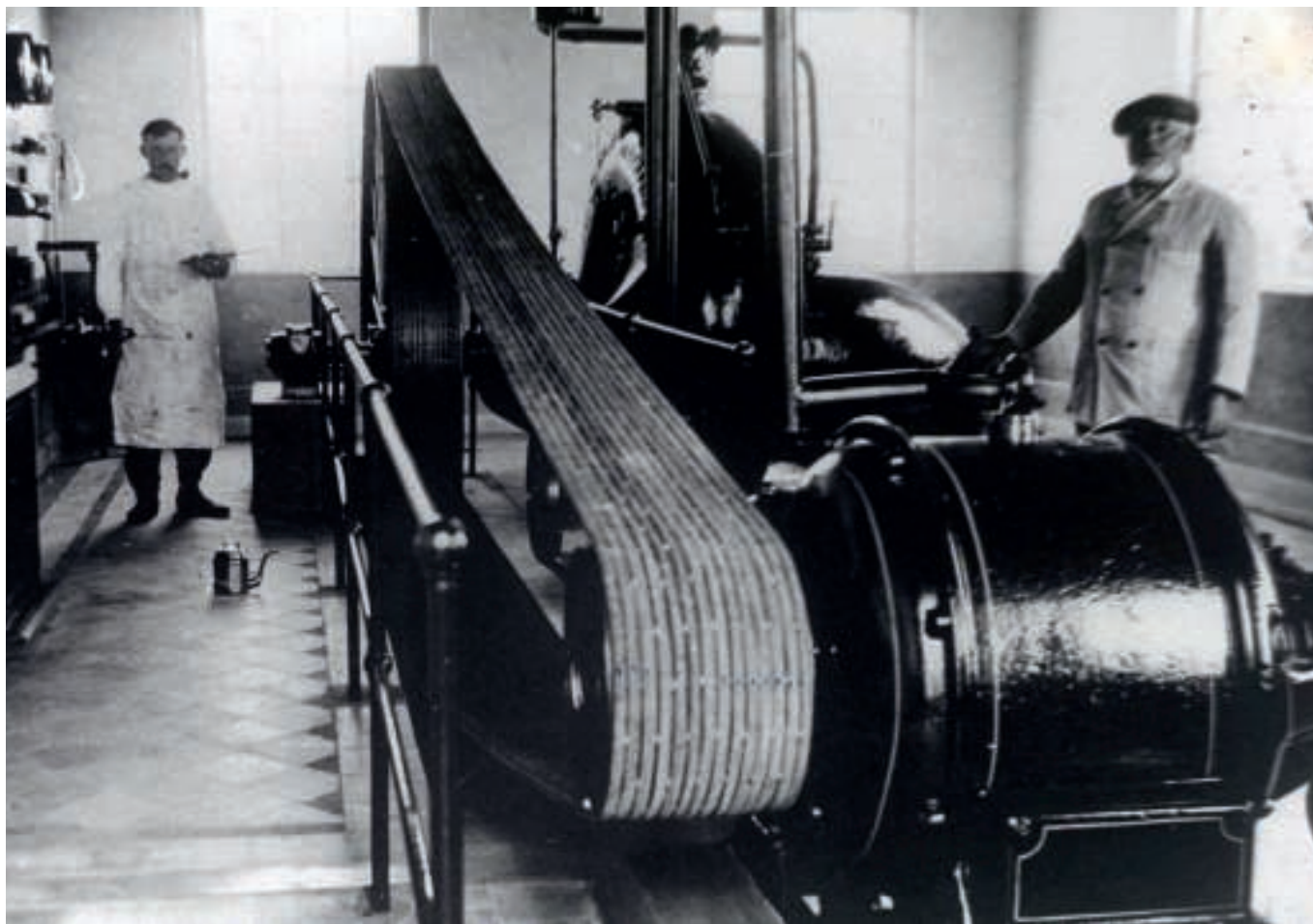
VERNIEUWING

Het onderhoud van de machines en de kans op storingen gaven het bestuur van de Veepolder in de loop van de tijd reden tot zorg. In de correspondentie van het polderbestuur bevindt zich een aanbieding van een verzekeraar die (o wijsheid) een dekking aanbod tegen machineschade. Niet alleen de machinebreuk zelf gaf aanleiding tot zorgen, de verzekeraar wees de polderbestuurders er fijntjes op, dat de gevolgen van het niet-bemalen hen wel bekend zouden zijn, en dat wateroverlast in de polder kon leiden tot ernstige schade. In 1912 besloot het bestuur tot elektrificatie van het gemaal en op 2 oktober van dat jaar gaven Gedeputeerde Staten van Noord-Holland vergunning 'tot het oprichten eener elektrische bemaling in het stoomgemaal de Paarl'. Daarmee was het stoomtijdperk voorbij en zal men de schoorsteen, die dit soort gebouwtjes sierde, gesloopt hebben. Deze vernieuwing had als voordeel dat de nieuwe installatie met veel minder bewegende delen een kleinere kans op storingen had. De elektrificatie inspireerde polderbesturen uit de nabije omgeving: in 1917 schreef een Beverwijkse polderbestuurder een brief aan het bestuur van de Veepolder met de vraag of de elektrische bemaling beviel. De Eerste Wereldoorlog bracht nieuwe problemen. Hoewel Nederland neutraal was, ontkwam men niet aan de gevolgen van de strijd. In de correspondentie van het polderbestuur

bevinden zich enkele brieven waarin gewag wordt gemaakt van de hoge toeslag op de stroomlevering. De aanvoer van steenkolen, brandstof voor de elektriciteitscentrales, werd door de oorlogshandelingen bemoeilijkt.

MODERNISERING

In 1936 maakte De Parel gebruik van een elektromotor van 35 pk, die een vijzel aandreef. Deze kon 43 kubieke meter per minuut verzetten. De Tweede Wereldoorlog bracht opnieuw brandstofproblemen. P. Boorsma noemde in zijn publicatie 'De Molens te Assendelft' (1942) ook de molen De Parel en diens eigentijdse opvolger. Hij sprak daarbij van een stoommachine, mogelijk geplaatst vanwege de toen heersende problemen met de stroomleverantie. Vanaf 1948 maalde De Parel weer elektrisch en ook in de jaren daarna deed het gemaal trouw dienst, maar uiteindelijk besloot het polderbestuur toch tot totale modernisering. In 2000 en 2001 werden de voorbereidingen getroffen voor de bouw van een nieuw gemaal. Het bestaande gebouwtje werd gesloopt (de oude machinistenwoning was al veel eerder verdwenen) en er kwam een eigentijds bemalingssysteem, dat werd geplaatst in een eveneens zeer eigentijds gebouwtje, naar een ontwerp van de architect B. Looije. Sindsdien drijft een automatisch gestuurde elektromotor een stalen vijzel aan, die een capaciteit heeft van 35 kubieke meter per minuut. Met de komst van het nieuwe gebouwtje verdween helaas één van de kleine negentiende-eeuwse industriële monumentjes uit de Zaanstreek. Hoewel het

Interieur van gemaal 'De David' aan de Nauernasche Vaart.

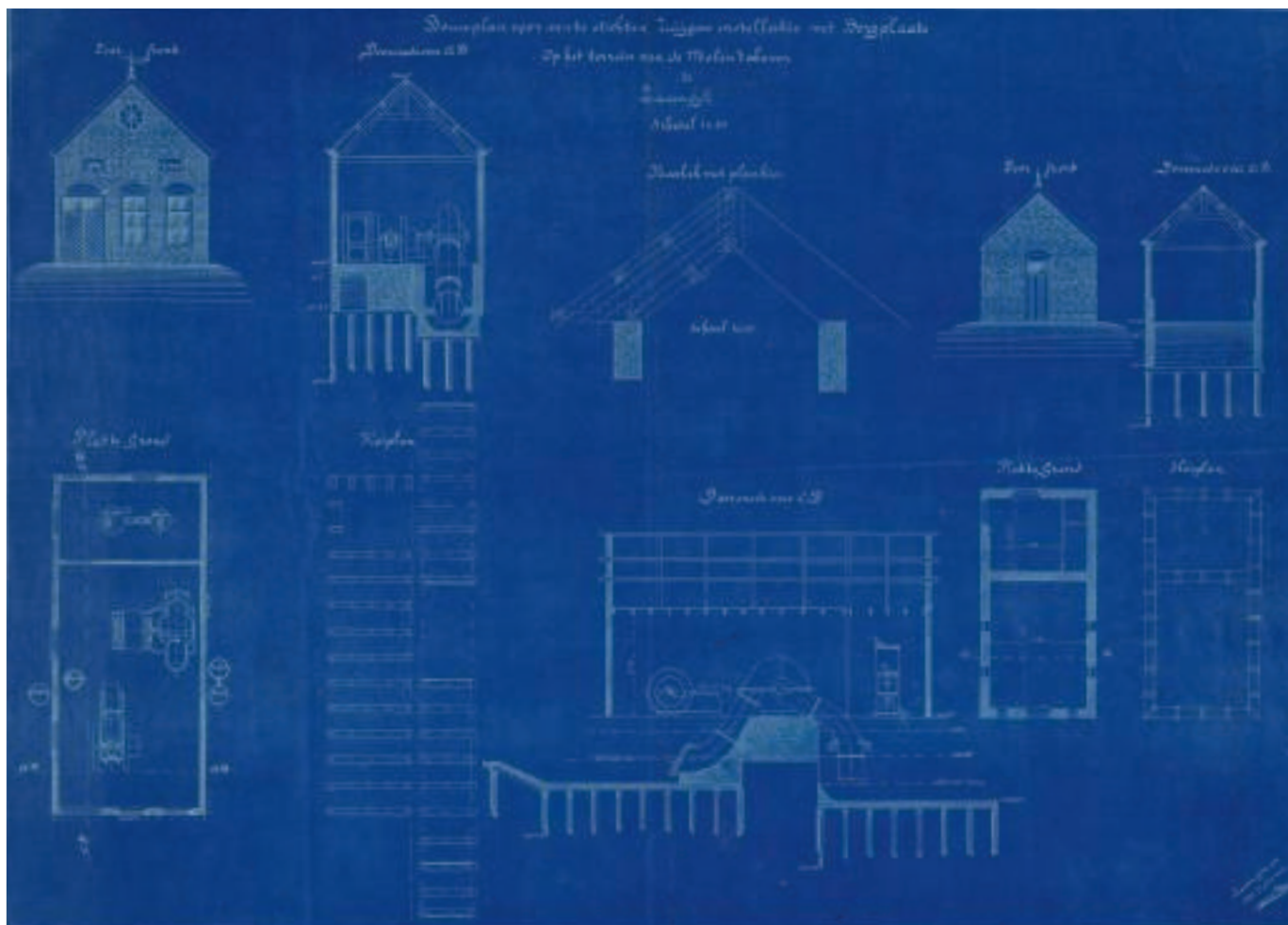

nieuwe gemaal een iets kleiner vermogen heeft dan het oude (dat veertig kubieke meter per minuut kon verzetten) wezen berekeningen uit, dat dit geen bezwaar vormde. Net zoals in 1883 maakte het nieuwe gemaal gebruik van de oude wateruitloop. Na het samengaan van een aantal Noord-Hollandse waterschappen vallen de Veenpolder en De Parel nu onder het Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier. De Veenpolder fungeert tegenwoordig behalve als agrarisch gebied óók als groene buffer in een door oprukkende bebouwing bedreigde landelijke zone. Een deel van de polder is aangemerkt en ingericht als vogelverblijf en -broedgebied.

GEMALEN ALS MONUMENT.

Ter herinnering aan het tijdperk van de stoombemaling staan er in de Zaanstreek gelukkig nog een aantal oude gemalen die als monument de herinnering aan de waterstaatkundige geschiedenis levend houden. Bij Nauerna staat het al genoemde voormalige gemaal 'De Landbouw' van de polder Assendelft. Het kwam na buitendienststelling in gebruik bij een particulier. Langs de Nauernase Vaart, even voorbij het natuurgebied Noorderveen, staat het oud-gemaal 'David' van de Assendelverpolder, dat sinds 1972 buiten gebruik is. Het gemaal 'Pieter Engel' nam de taken van het oude gemaal over. Aan de Lagedijk in Zaadijk staat het gemaal 'Het Leven', dat de polder Westzaan bemaalde. Dit gemaal was de opvolger van een gelijknamige uit 1632 stammen-

de watermolen, die in 1904 door asbreuk tot stilstand kwam. Hij werd in dat jaar voor afbraak verkocht en vervangen door een gemaal met zuiggasmotor en centrifugaalpomp. De voor storingen gevoelige installatie werd na enkele jaren vervangen. Het gehele complex met bijgebouwen is tegenwoordig buiten gebruik gesteld en tot monument verklaard. Het naastgelegen gemaal 'Het Leven 2' verzorgt nu de bemaling. In Zaandam is het gemaal 'Soeteboom' aan de Hogedijk een fraai voorbeeld van industriële archeologie en bovendien één van de oudste nog bestaande gemalen. Het bemaalde oorspronkelijk de Polder Westzaan. Op de grens van Wormer en Oost-Knollendam staat aan de Veerdijk het gebouw van het voormalige gemaal 'Ceres'. Dit werd na stormschade in 1991 hersteld en is tegenwoordig in gebruik als woonhuis. Een deel van de oude overbrengingen bleef in de de woning bewaard. Noemenswaardig is, tenslotte, ook de uit 1922 daterende en nog werkende Amerikaanse windmolen Hercules in de Kalverpolder. Deze werd, na een periode van stilstand en verval, enkele jaren geleden gerestaureerd en houdt nu (samen met een automatisch elektrisch gemaaltje) de waterstand in de Kalverpolder op peil. Het uitgeslagen water wordt geloosd op de ringvaart van de Wijde Wormer.

Een technische tekening (blauwdruk) van gemaal 'Het Leven' op de grens van Zaadijk en Wormerveer.

WHAT'S IN A NAME

Zaans stikwerk: niet typisch Zaans

Zaans stikwerk is een handwerktechniek waarin met name in de zeventiende en achttiende eeuw vele prachtige kledingstukken en dekens zijn gemaakt. De naam suggereert dat deze techniek afkomstig is uit de Zaanstreek, maar dat blijkt niet zo te zijn. Met 'Zaans stikwerk' wordt een speciale vorm van stikwerk aangeduid, die vanaf de zeventiende eeuw in heel Europa en Amerika wijd was verspreid. Pas na 1900 ging men de aanduiding 'Zaans stikwerk' of 'Zaanlands stikwerk' gebruiken. In het Noorderhuis (Kalverringdijk 17, Zaanse Schans) is tot en met 1 november de tentoonstelling 'Sierlijk stikwerk, Zaans stikwerk, matelassé en ander stikwerk' te zien (dinsdag t/m zondag van 10 tot 17 uur).

door Inge Bosman

Foto's: Zaans Museum, ZOV-collectie (tenzij anders vermeld)

De speciale vorm van stikwerk die 'Zaans' wordt genoemd heeft ook een aantal andere namen. In de achttiende eeuw werd dergelijk stikwerk vaak 'point de Marseille' ('Marselje') of 'Marseillaans stikwerk' genoemd. In boedelbeschrijvingen van zeer rijke burgers wordt die naam regelmatig aangetroffen. Maar ook deze is verwarrend; er werden in Marseille nog drie andere soorten doorstikwerk gemaakt, en er was in die tijd ook nog een witte linnen of katoenen stof met een ingeweven streep, die eveneens 'Marseille' wordt genoemd. Ook de naam 'piqué-werk' of 'piqûre' (al dan niet in combinatie met de naam 'Marseille'), wordt gebruikt. Deze techniek wordt daarnaast ook wel verwisseld met aanverwante technieken, zoals 'point de Dresden'. Het is dus niet vreemd dat men rond 1900 (toen er een revival was van oude handwerktechnieken) behoefte had aan een eenduidige naamgeving. Maar waarom die 'Zaans stikwerk' werd?

LAGEN

Zaans Stikwerk is, net als quilten, een doorstiktechniek waarbij door meerdere lagen stof een patroon wordt 'gestikt'. Bij Zaans stikwerk gebeurt dit door twee lagen stof, bij quilten door drie. De motieven zijn opgebouwd uit dubbele, evenwijdig liggende lijnen, waar later een vuldraad doorheen wordt geregen (afb. 1 en 1a). Hiermee komt het patroon in reliëf op de stof te liggen. Deze techniek van dubbele lijnen stelt beperkingen aan het ontwerp, waardoor de motieven heel herkenbaar zijn. Het is alsof er met sliertjes spaghetti patronen zijn ontworpen. De motieven zelf worden bijna altijd met stiksteken gemaakt (afb. 2 en 2a). De achtergrond van de motieven wordt vaak nog 'gearceerd' met parallelle lijnen in rijgsteken (afb. 3 en 3a). Deze achtergrond wordt soms wel en soms niet gevuld met een vuldraad. Er zijn eenvoudige patronen en zeer ingewikkelde. Heel vaak is het patroon asymmetrisch. Bij de complexere patronen worden nog andere borduursteken gebruikt (Franse knoopjessteek, satijnsteek, Perzisch ajour), waarbij de achterste laag wordt weggeknipt. De achtergrond van de motieven wordt vaak nog 'gearceerd' met parallelle lijnen in rijgsteken. Bij de complexere patronen worden nog andere borduursteken gebruikt. De kenmerkende dubbele lijnen worden dan vooral als achtergrond-arcering gebruikt (afb. 4 en 4a).

TOEPASSINGEN

Er bleef in Nederland vooral veel babykleding bewaard. Soms gaat het om hele sets, met een babyjasje, mitaines (losse mouwtjes) en bijpassende mutsjes. Ook bleven er doopdekens bewaard; het Zaans Museum (ZOV-collectie) bezit er twee (afb. 5). Daarnaast is er nog veel vrouwenkleding, waaronder kraplappen en losse mouwen. Bij de zeer rijken vindt men herenvesten, vrouwenrokken, en voorspelders (een soort frontje onder de japon). Zaans stikwerk werd soms op zijde (satijn) uitgevoerd, maar veel vaker op linnen of katoen. Voor babykleding heeft katoen het voordeel, dat het goed wasbaar is. De kleur is wit of crème, wat als voordeel heeft, dat het de reliëfwerking van het stikwerk versterkt. Dergelijk stikwerk kwam overal in Nederland voor. Hoe komen we dan aan de naam 'Zaans' stikwerk? In het enige boekje in Nederland (van I.v.d. Wal-Bosse) dat de techniek Zaans Stikwerk beschrijft, wordt melding gemaakt van ateliers in de Zaanstreek die zelfs werk voor Amsterdam zouden hebben gemaakt. Dit bleek later een mythe te zijn. In Zaanse archieven is tot nu toe niets gebleken van ateliers. Mevrouw dr. M. Verkade, zelf een fervent handwerkster, deed veel bedrijfskundig onderzoek en vertelde mij nooit iets over ateliers gevonden te hebben. Mevr. M.G.A. Schipper-van Lottum doet onderzoek naar Amsterdamse kranen uit de zeventiende en achttiende eeuw en vond evenmin iets over dergelijke ateliers. Het lijkt ook niet logisch dat die er waren, omdat Zaanse vrouwen in die tijd niet op een dergelijke manier waren georganiseerd. Er waren wel huis- of linnennaaiers die bij de rijkere stand in dienst waren, maar van ateliers en verhandeling naar Amsterdam was waarschijnlijk geen sprake. Het is zelfs niet aannemelijk dat huisnaaiers zich met deze techniek bezig hielden, omdat deze heel arbeidsintensief is. Er zullen wel stukken door vrouwen van de welgestelde stand zelf zijn gemaakt, maar het overgrote deel zal afkomstig zijn geweest van de huisindustrie in en rondom Marseille. Ook in Engeland waren er in de achttiende eeuw 'shops' waarin doorstikwerk werd verkocht, zelfs aan de meter. Ook in Nederland waren er wel professionele doorstiksters; hiervan getuigt onder andere een advertentie in de Leeuwarder Courant uit 1762 van 'een Groninger Rokkestikster Catharina Cremers, Teekent en Stikt Vrouwerokken, Deekens, Doop-Deekens en wat dies meer is'.

Linksboven: (Afb. 1). Zaans stikwerk. Een babyjasje van satijn. **Rechtsboven:** (Afb. 1a). Detail van het satijnen babyjasje; de vuldraden zijn goed zichtbaar. **Linksonder:** (Afb. 2). Linnen Vrouwenmuts uit de achttiende eeuw (ZOV-collectie, Zaans Museum). **Rechtsonder:** (Afb. 2a). Detail van de achttiende-eeuwse vrouwenmuts met een motief in stiksteken en een achtergrond in rijgsteken.

DE NAAM 'ZAANS STIKWERK'

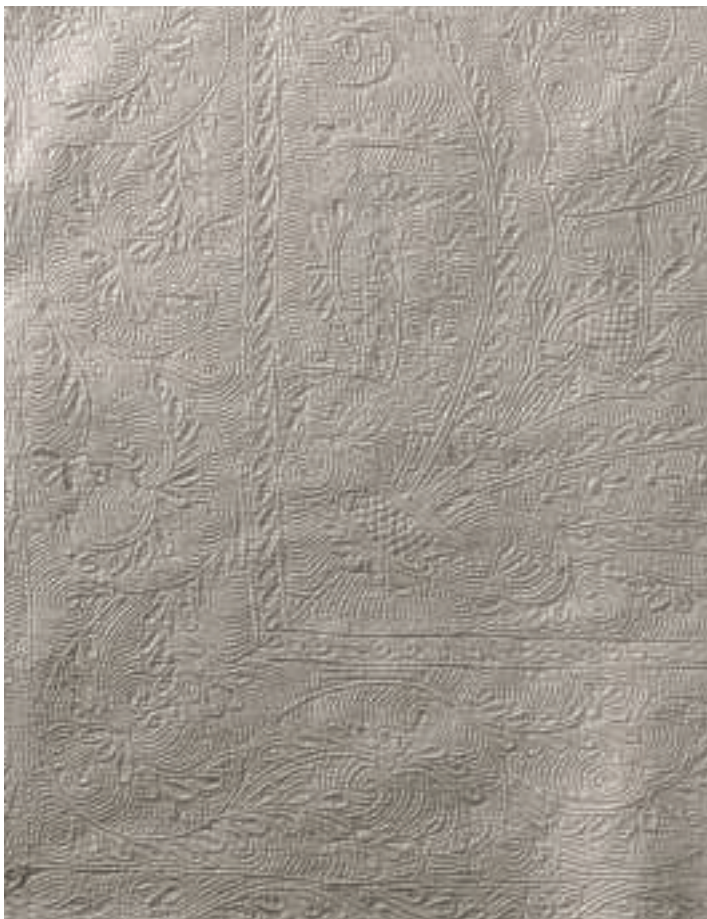
In de catalogus van de tentoonstelling van 'Zaanlandsche Oudheden en Merkwaardigheden' in 1874 wordt veel kleding vermeld, maar nergens met de toevoeging 'Zaans stikwerk'. Wél werden door B.H. van Vleuten uit Wormerveer een witte mannenborstrok met gestikte mouwen (nr. 936,) en een rode gestikte vrouwenrok (nr. 933 vermoedelijk een gequilde rok) beschikbaar gesteld. Het is aannemelijk dat de mouwen van de mannenborstrok van Zaans stikwerk waren. Ook in de catalogus 'der verzameling Jacob Honig Jsz. Jr.' uit 1914 wordt Zaans stikwerk niet genoemd. Dit zegt natuurlijk niet alles. Misschien was dergelijk stikwerk in 1914 nog niet in de ZOV-collectie opgenomen. Op de oude inventariskaarten staat geen datum van verwerving. Wél wordt overal de techniek als 'Zaans stikwerk' beschreven. Een zoektocht naar een verklaring voor het gebruik van die naam levert vooral hypothesen op. Is het mogelijk dat deze techniek, lang nadat ze elders uit de mode raakte, in de Zaanstreek nog steeds beoefend werd? Er is van Zaankanters vaak gezegd, dat ze in het verleden sterk aan oude zeden en gebruiken hechtten. Jacob Honig Jsz. Jr. schreef in zijn boek 'Geschiedenis der Zaanlanden' (1849): 'De gebruiken en zeden zijn merendeels dezelfde gebleven, dezelfde sieraden, hetzelfde huisraad, dezelfde manieren, dezelfde taal, zodat indien iemand uit de zeventiende eeuw uit den dode verrees, hij behalve de kleding, weinig of niets

in de negentiende eeuw zou veranderd vinden'. Honig concludeerde dit 160 jaar geleden; zijn werk is sindsdien van de nodige kritische kanttekeningen voorzien. Bij zijn opmerking over de kleding kan ook een vraagteken worden geplaatst. Zaans stikwerk werd júíst op kleding toegepast. Als Honig gelijk had, zou kunnen worden verwacht dat er ook negentiende-eeuwse stukken bewaard zijn gebleven. Maar de kledingstukken die er nog in musea worden bewaard, zijn achttiende-eeuws van snit. Een uitzondering valt misschien te maken voor de babykleding en de doopkleden. Mogelijk zijn die van generatie tot generatie doorgegeven, omdat er in de Zaanstreek meer waardering dan elders voor deze schitterende stukken bestond. In het Zaans Museum zijn diverse babymutsen en ook één vrouwenmuts, die duidelijk zijn gemaakt van een ander, groter stuk Zaans stikwerk. Werd het speciaal in de Zaanstreek nog mooi genoeg gevonden om tot 'bovengoed' te vermaken, toen dit stikwerk elders allang uit de mode was? An Moonen, textielhistoricus, veronderstelt, dat kleding en dekens in Zaans stikwerk heel goed pasten bij de levensstijl van de welgestelde doopsgezinde gemeenschap in de Zaanstreek in de achttiende eeuw. Het waren beslist luxe goederen, maar met een eenvoudige, sobere, uitstraling – zeker van een afstand gezien. Pas van dichtbij is te zien hoe kostbaar deze kleding en dekens zijn.

Links: (Afb. 3). Een niet-afgemaakte vrouwenmouw uit de achttiende eeuw (particuliere collectie).

Rechts: (Afb. 3a). Detail van de niet-afgemaakte vrouwenmouw. Het motief is in stiksteken gewerkt, de rondlopende lijnen in de achtergrond moeten nog doorgestikt worden. (particuliere collectie).

Linksonder: (Afb. 4). Achttiende-eeuwse meisjesmuts, combinatie met borduursteken. De dubbele lijnen worden als achtergrond gebruikt. **Rechtsboven:** (Afb. 4a). Achttiende-eeuwse babyjasje, combinatie met borduursteken. De contouren van de motieven zijn opgevuld, de mouwen van het jasje zijn ook in dubbele lijnen gewerkt. **Linksonder:** (Afb. 5). Gedeelte van een doopdeken. **Rechtsonder:** (Afb. 6). Achttiende-eeuwse voorspelder vrouw (Collectie Amsterdams Historisch Museum).

In de (omvangrijke) nalatenschap van Grietje Rogge (gehuwd met G. Gyzen) in 1828 bevinden zich onder de liefst 140 rokken ook acht 'Marseilles'. Van haar zestien mantels werden er drie 'Marseilles' genoemd. Waren dit doorgestikte kledingstukken? Waarschijnlijk wel, maar zeker is dit niet. In de boedel worden ook diverse lappen genoemd, linnen, catoen, serviets, Marseille, Hilversums, neteldoek, zijde, chits enzovoort. Hierbij lijkt het om witte stof met ingeweven strepen te gaan. In de nalatenschap in 1785 van haar moeder, Aagje Kuyper (gehuwd met Adriaan Rogge), wordt onderscheid gemaakt tussen boven- en onderrokken. In deze opsomming van 120 rokken worden geen 'Marseilles' genoemd. Maar wel zijn er bij de elf 'Japonne' twee gestikte rokjes. Zaaans stikwerk?

Alle belangrijke musea in Nederland hebben in hun collecties kledingstukken en doopdekens die zijn versierd met Zaaans stikwerk. Dat geldt ook voor het Zaaans Museum (ZOV-collectie), dat met name babykleding bezit. Er zijn nog achttien stukken aanwezig in het museum. Dit is te weinig om te kunnen zeggen dat dit soort stikwerk met name in de Zaanstreek is gedragen, of bewaard gebleven. Is het mogelijk dat Zaanse stikwerk nog steeds bij Zaankanters thuis wordt bewaard? Mocht dat het geval zijn, dan is in ieder geval deze 'textieldetective' mét het Noorderhuis en het Zaaans Museum zeer geïnteresseerd te weten om welke kledingstukken of dekens dit gaat. Ik roep de lezers van Zaaans Erfgoed op om, als zij Zaaans stikwerk in hun bezit hebben, contact op te nemen met één van ons: Dirk Kind (beheerder Noorderhuis, tel: 075-6173231, e-mail: Noorderhuis@tiscali.nl), Hester Wandel (conservator Zaaans Museum, tel: 075-6162862, e-mail: h.wandel@zaanseschans-museum.nl), Inge Bosman (vrijwilliger textielcollectie Zaaans Museum, tel: 06-12230861, e-mail: inge.bosman@hetnet.nl).

OPELVING

Rond 1900 was er landelijk een revival van allerlei oude handwerktechnieken, ook van het Zaanse stikwerk. Er waren veel handwerktentoonstellingen. Werde vanuit de Zaanstreek zoveel doorstikwerk ingestuurd, dat men dit 'Zaans' ging noemen? Een andere mogelijkheid is, dat er een relatie bestaat met de emancipatie van vrouwen omstreeks 1900. In die tijd was het leveren van een bijdrage aan de toegepaste kunst en industriële vormgeving een voor vrouwen geoorloofde manier om te emanciperen. Zij deden dit veelal door typisch vrouwelijke textiele handwerken, zoals kunstnaaldwerk. Elisabeth Margaretha Rogge (1858-1945), die actief was in de reformbeweging, nam als vakjournalist een bijzondere positie in op het gebied van de toegepaste kunst. Zij begon in 1905 het tijdschrift 'De vrouw en haar huis' waarin artikelen over handwerken verschenen en dat een platform werd voor de emancipatie via textiele kunsten. Er werd in die tijd teruggegrepen op allerlei oude, vergeten handwerktechnieken.

(Afb. 6a). Detail van de achttiende-eeuwse voorspelder (Collectie Amsterdams Historisch Museum).

Elisabeth Rogge woonde weliswaar in Leiden, maar stamde af van de Zaanse familie Rogge. Is het mogelijk, dat zij bij haar Zaanse verwanten het witte stikwerk zag en het als gevolg van de verwarrende benamingen beschreef als 'stikwerk uit de Zaanstreek'? Deze vraag kan mogelijk na verder onderzoek worden beantwoord.

Bronnen

Geschiedenis van de Nederlandse quilt, An Moonen, 2008. Vrouwen in de vormgeving in Nederland 1880-1940, proefschrift Marjan Groot, 2007. Zaaans Stikwerk, verfijnd Nederlands witborduurwerk uit de periode 1675-1775, An Moonen, artikel in Handwerken Zonder Grenzen, 2001. Aangekleed gaat uit, Marianne Havermans-Dikstaal 1998. The handquilting of Marseille, artikel in Quiltjournal, Janine Janniere, 1993. Quilting, Averil Colby, 1972. Zaaans Stikwerk, Inge Bosman, scriptie Opleiding Akte U 1984. Het geslacht Rogge te Zaandam, J. Rogge 1948

EEN REIS DIE IN HET WATER VIEL

Op vakantie in de negentiende eeuw

Twee rijtuigen van de firma Duits vertrokken op dinsdagochtend 12 juli 1836 om kwart over acht uit Zaandijk. B. Duits zat op de bok van het ene rijtuig, Dirk Hoogermolen op die van het andere. In de twee rijtuigen zaten in totaal elf personen. Tien van hen waren leden van de familie Breet, de elfde was de naaister van de familie, Maartje Huisman. De reis bracht het gezelschap alles wat ze er niet van hadden verwacht: veel slecht weer en ziekte.

door Rita Hooijschuur

Foto's: Ver. Vrienden Sonsbeek en ZOV-collectie.

De leden van de familie Breet die de reis ondernamen waren Jacob Breet met zijn vrouw Grietje, dochter Grietje Smit-Breet met haar echtgenoot Klaas en hun elfjarige dochtertje Grietje, dochter Maartje Honigh-Breet met haar man Willem en hun twee kleine kinderen (Geertje van drie jaar oud en de in 1835 geboren Grietje) en zoon Cornelis Breet, van wiens hand het bewaard gebleven 'Journaal eenen Reis, gedaan in de maand July 1836' is. Hij legde in zijn journaal niet vast waarom de familie zo graag naar Kleef wilde. Maar het is bekend dat Cornelis Cornelisz. Honig in 1722 'in Sonsbeek in het Kleefsch land' was gestorven. Hij werd daar in de kerk begraven onder een met een 'bijkorf' versierde zerk, die uit de kerk van Zaandijk naar Kleef was overgebracht. Vermoedelijk wilde de familie Cornelis' graf bezoeken, maar dat doel bereikte het gezelschap niet. De familie Breet strandde in Arnhem. Doordat Cornelis iedere plaats die werd gepasseerd of aangedaan in zijn journaal noteerde en door het raadplegen van een oude atlas, kan de door de familie gemaakte reis exact worden gereconstrueerd. Cornelis vermeldde ook veelal wanneer ze ergens vertrokken en ook hoe laat ze in een plaats aankwamen. Daardoor kan ook worden nagegaan hoe lang het rijtuig deed over het afleggen van het traject.

DINSDAG 12 JULI: Met mooi weer, maar met een 'fikse wind', vertrok het reisgezelschap uit Zaandijk. Via Koog, Zaandam, de Overtoom, Kadoelen en Buiksloot reden de koetsen naar het tolhuis. De raderboot van tien uur bracht het gezelschap naar Amsterdam. De tocht ging verder langs het Diemermeer tot de Buiksloterbrug, waar even werd gestopt. Om kwart voor twaalf arriveerde het gezelschap in Abcoude, waar men koffie dronk en broodjes at. Er werd ook 'Spaanschen Vlieg' gehaald, die op 'het borstje' van Geertje Honigh werd gelegd. Het gezelschap maakte zich deze eerste dag nogal zorgen om Geertje, die 'vellig en benauwend' was. Om half twee werd de reis weer voortgezet. Via Baambrugge, Loenersloot en Loenen werd om drie uur Nieuwersluis bereikt. Van daar ging men verder, via Breukelen, Zuylen, Maarssen (waar het begon te regenen) naar Utrecht. Het was inmiddels kwart voor vijf en een stuk kouder

geworden. Er werd gedineerd en gelogeed bij Van Beusekom in de 'Vogel Struis'.

WOENSDAG 13 JULI: Het weer was goed, maar wel koud en windig. Geertje had de hele nacht gehoest. Daarom werd besloten deze dag niet verder te reizen, maar eerst af te wachten of het wel raadzaam was om verder te gaan. Na het ontbijt werd een wandelingetje door Utrecht gemaakt en een Mennonietenkerk bezocht. Cornelis schreef in zijn journaal: 's Middags bij van Beusekom wat gedineerd, om 5 uren nog eens getoerd om de stad door de Maliebaan en zoo weder naar het Logement, na wat gebruikt te hebben, ons ter ruste begeven.'

DONDERDAG 14 JULI: Geertje was aan de beterende hand, dus werd er besloten de reis te vervolgen. Om negen uur vertrokken men van Utrecht en reed men via de Bilt, Zeist en Rijsenburg naar Driebergen, waar men om elf uur aankwam. Hier werd even stilgehouden. Het regende op dat moment zeer hard, maar gelukkig klaarde het later weer op. Vanaf Driebergen reed het gezelschap via Doorn en Leersum naar de volgende halteplaats, Amerongen, die om kwart voor één werd bereikt. Om twee uur kwam men, via Rhenen, bij de Grebbe aan. Het was tijd voor een kop koffie en broodjes, daarna bracht het gezelschap een bezoekje aan De Tafelberg, waar tot kwart voor vier werd genoten van het prachtige uitzicht. Via Wageningen, Renkum en Heelsum en een stop bij de Koude Herberg arriveerde het gezelschap om kwart over zes in Arnhem, waar het zijn intrek nam in het logement 'De Arend van A. Hulstijn', aan de Rijnstraat. Na het diner en, zoals Cornelis schreef 'voldaan over de heerlijke gezigten die wij deze dag onder het rijden genoten hadden', legde het gezelschap zich ter ruste.

VRIJDAG 15 JULI: Het weer was goed, maar opnieuw was er veel wind. Gelukkig zwakte die in de middag wat af. Om kwart over tien vertrok de groep naar Sonsbeek en De Hartjesberg. De grotten waren volgens Cornelis: 'allerbrillandst, men heeft hier de zilver en goudsteen, de bloed en granaatsteen'. Zeer onder

Linksboven: De stoomboot Mercurius die reeds vanaf 1826 een passagiers- en goederendienst tussen Zaandam en Amsterdam onderhield. (Foto: GAZ)
Rechtsboven: Bezoekers van Sonsbeek kunnen achter de waterval langs lopen. **Onder:** De witte villa op de Hartjesberg bij Sonsbeek omstreeks 1850.

de indruk van de prachtige vergezichten en na een uitgebreid diner in het logement, vertrokken de twee rijtuigen om vijf uur uit Arnhem om de reis te vervolgen. Via Ende en Elst reed men naar Het Lent. Daar kwam men om kwart voor zeven aan bij de weduwe Krijnen, waar de nacht werd doorgebracht.

ZATERDAG 16 JULI: Het was buig en koud, maar met de regen viel het nogal mee. Deze dag was bestemd om naar Kleef te gaan. Maar dat tochtje kwam te vervallen omdat moeder Breet de avond daarvoor ziek was geworden. Wél maakten vier leden van het gezelschap (waarschijnlijk de mannen) een uitstapje naar Nijmegen. Zij bezichtigden daar het stadhuis en zagen daar, zoals Cornelis schreef, 'vele mooie schilderstukken, waaronder uitmuntte een van Rubens, voorstellende Koning David op zijn harp spelende'. Ook het daar aanwezige zwaard waarmee de graven van Egmond en Hoorn waren onthoofd, en volgens Cornelis nog vele andere bijzonderheden, werden door de Zaankanters bewonderd. Nadat twee van hen het Valkhof hadden bezocht en op de Belvédère van het uitzicht hadden genoten, besloot het viertal nog een 'toertje' naar Ubberg en Beek te maken. De nacht werd weer in Het Lent doorgebracht.

ZONDAG 17 JULI: Het weer was het zelfde als de vorige dag. De ziekte van moeder Grietje was volgens Cornelis 'niet slimmer' (erger) en de uit Nijmegen gearriveerde arts gaf het gezelschap

toestemming om naar Arnhem terug te gaan. De koets was gerieflijk, en het hotel in Arnhem was veel comfortabeler. De reis naar Arnhem werd om half één aangevangen; vanuit het Lemt bereikte men Arnhem via Elst en Ende. Daar kwam het gezelschap om tien voor twee aan bij het logement waar men al eerder was geweest. De zieke kreeg 'eene ruime kamer en een gemakkelijk ledikant'. Na een bezoekje aan de Grote Kerk, reden vier leden van het gezelschap naar Velp, waarna ze na het gebruik van een kopje thee maar weer naar het logement terugkeerden.

MAANDAG 18 JULI: 'Wind doch goed weder', schreef Cornelis. 's Morgens eenige onzer de Stad doorgewandeld, ½ 11 uren sommigen naar Rozendaal gereden, deze plaats bezigtigd, ook nog in een papiermolen geweest bij Harmen Jansen'. Daarna ging men weer terug naar Arnhem, waarvandaan drie leden van het reisgezelschap in de middag richting Heelsum vertrokken. Daar werd de papiermolen van de gebroeders Pannekoek vereerd met een bezoekje.

DINSDAG 19 JULI: Opnieuw een winderige dag. Er werd een ochtendwandelingetje door Arnhem gemaakt, en koffie gedronken in een koffiehuis bij de Schipbrug. Om twee uur werd gedieneerd in het logement. Daarna vertrok men naar Velp, met de bedoeling tot Beekhuizen te rijden. Door het slechte weer werd,

Links: Jacob Cornelisz. Breet (1778-1748), geportretteerd toen hij circa 39 jaar oud was. Jacob Cornelisz. was papierfabrikier ter firma C. en J. Honig Breet en woonde in het pand aan de Lagedijk te Zaandijk dat nu bekend staat als het Honig Breethuis. **Rechts:** Grietje de Jager (1776-1837), echtgenote van Jacob Cornelisz. Breet. Toen haar portret werd gemaakt was zij ongeveer 44 jaar oud.

na een kopje thee te hebben gedronken, echter besloten om maar weer terug naar Arnhem te gaan.

WOENSDAG 20 JULI: Om negen uur vertrokken er weer vier personen van het gezelschap vanuit Arnhem, over de Roosendaalse heide en Beekbergen, richting Apeldoorn. Halverwege de reis werd er even gestopt bij een herberg. Vóórdat Apeldoorn werd bereikt, stroomde de regen uit de lucht. Na het bezichtigen van de papierfabriek van Amerhof en wat gebruikt te hebben, vertrok het gezelschap om twee uur weer via dezelfde weg en in de regen, terug naar Arnhem. Om vier uur kwam het viertal weer aan bij het logement, waar werd gedineerd en gelogeerd.

DONDERDAG 21 JULI: Het weer was zo slecht dat niemand zin had ergens naar toe te gaan. Ook het feit dat 'moeder nogal vrij ziek was', was een reden om in de buurt van het logement te blijven. Er werd deze dag alleen een wandelingetje buiten de stad gemaakt. Zwager Klaas verliet het gezelschap; hij vertrok om tien uur met de diligence van Van Gend & Loos naar Amsterdam.

VRIJDAG 22 JULI: Tamelijk goed weer. 's Morgens werd er wat gewandeld, daarna hij Hulstijn in het logement gedineerd, waarna 'eenige onzer' om vijf uur een ritje via Velp en de Steeg naar Dieren maakten. Onderweg was er nog tijd voor een kopje thee, daarna weer terug naar Arnhem. Aankomst: kwart over acht.

ZATERDAG 23 JULI: Ondanks het goede weer hadden blijkbaar maar twee vakantiegangers zin om een tochtje naar Sonsbeek en De Hartjesberg te maken. De twee beklommen de 114 treden van het torentje van Sonsbeek, om van het prachtige uitzicht te genieten. Mogelijk gingen zij met z'n tweeën op pad, omdat de anderen geen lust voelden die lange trap te bestijgen. In de middag ging het richting De Oorspong, gelegen achter de Koude Herberg, waar 'uitmuntende wandelwegen' waren. Tijdens de wandeling ontmoette het tweetal een voormalig plaatsgenoot, de bejaarde predikant ds. Hackenberg. Na van de mooie natuur genoten te hebben ging het weer richting Arnhem.

ZONDAG 24 JULI: Het weer was goed; pas in de namiddag begon het te regenen. Met moeder Grietje ging het iets beter; volgens de dokter was het ergste voorbij en kon men dus 'veilig vertrekken'. Om kwart over tien uur vertrokken zes personen (het uit vier personen tellende gezin van Willem en Maartje Honigh met Maartje Huisman en Cornelis Breet) richting Ede, waar men om twaalf uur aankwam en even stopte. De reis werd vervolgd via De Klomp en Renswoude, richting Scherpenzeel waar het gezelschap arriveerde om half twee – de hoogste tijd voor een kop koffie en een paar broodjes. Even na drie uur vertrok men voor een rit over Woudenberg in de richting van Amersfoort, waar weer even werd gepauzeerd. En verder ging het weer, over Soest naar Zoutdijk, waar men om vijf uur aankwam. De reizigers logeerden deze nacht bij de weduwe Schimmel. Een avondwandelingetje zat er niet in; het regende te hard.

MAANDAG 25 JULI: Pas om één uur stopte het met regenen en werd het mooi weer. Van Zoutdijk reed men over Hilversum

en 's Graveland, naar de Uitermeerse Schans, waar even werd gestopt. Verder ging het weer naar Weesp – tijd voor koffie en broodjes. Via Diemen arriveerde de groep om kwart voor drie in Amsterdam, waar in de Nieuwe Stadsherberg 'het middagmaal' werd genuttigd. Om vijf uur werd men met de raderboot van vijf uur overgevaren. Daarna ging het richting Zaandijk, 'waar wij ruim 7 uren en in goeden welstand aankwamen'. Volgens Cornelis had de tocht van Zoutdijk naar Zaandijk tien uur geduurd. Hiermee was aan een vakantiereisje, dat volgens Cornelis 'zo slecht geslaagd was', een einde gekomen.

EPILOOG: Dat Grietje Jacobs Breet behoorlijk ziek moet zijn geweest, blijkt er ook uit, dat haar jongste zoon Jan op 26 juli, dus de dag na de thuiskomst van broer Cornelis, naar Arnhem vertrok om zijn moeder te bezoeken. Op 30 juli was hij weer terug in Zaandijk. Op 2 augustus vertrok schoonzoon Klaas Smit weer naar Arnhem voor ziekenbezoek; hij was 4 augustus weer terug in Amsterdam. Vader en moeder Breet, Grietje Smit-Breet en haar dochtertje vertrokken op zaterdag 6 augustus van Arnhem naar Scherpenzeel. De volgende dag kwamen ze tot Nieuwersluis en op 8 augustus kwamen zij om zeven uur 's avonds aan in Zaandijk, 'zijnde Moeder nog zwak en 's morgens wat koortsig'.

Cornelis Breet, de samensteller van het reisverslag, geportretteerd toen hij zeventien jaar oud was.

Abeel in de Beeldentuin (Foto: Conny Scholtes).

ZAANDIJK HAD OOIT ENORME TUINEN

Monumentaal groen (aflevering 4)

Voor oude Zaanse bomen bestaat een groeiende aandacht. Historisch groen krijgt (mondjesmaat maar toch) steeds vaker een monumentale status. De gemeente Zaanstad belooft rekening te houden met bijzondere bomen. Zaans Erfgoed beschrijft in een reeks artikelen het groene erfgoed en bomen op leeftijd, die bij goede zorg minstens tachtig jaar en daarmee monumentaal kunnen worden. Dit keer aandacht voor Zaandijk.

door Loek Vlaanderen

Zaandijk telde in het verleden een groot aantal tuinen. Omstreeks 1800 was het dorp een prachtige groene plaats. Straatnamen herinneren daar nu nog aan: Parkstraat, Boschstraat en de Tuinstraat, die vroeger het Hoedenpad werd genoemd. Daar lagen vier grote tuinen aan. Deze waren omgeven door een heg die zo hoog was, dat voorbijgangers alleen de hoeden zagen van de eigenaars die in de tuin zaten. De tuin van de eerste pastorie van de hervormde kerk moet van flinke omvang geweest zijn; de naam van het buurtje 'Domineestuin' herinnert daar nog aan. Rijke bewoners bezaten veelal een grote tuin. Achter hun huis aan de Zaan was daar weinig ruimte voor; ze hadden een zogeheten 'overtuin', aan de overkant van de dijk. De naam van de Bredenhofstraat (ooit het hof van de familie Breet) herinnert daaraan. Van deze overtuinen resteert alleen nog de Beeldentuin. Slechts enkele oude bomen overleefden de verdichting van de bebouwing in Zaandijk.

BEELDENTUIN

Bij Lagedijk 33 staat in de voortuin een zomereik uit 1890. Deze is niet zo dik als de zomereiken van deze leeftijd die op de Veluwe zijn te zien, maar dat ligt aan de arme Zaanse veengrond. Er staat in deze tuin ook een vijgenstruik. Deze is niet zo oud, maar met z'n vingervormige bladeren wel decoratief. Tegen het Weefhuis (Lagedijk 39) staat in de Beeldentuin een zwarte moerbeï uit 1880. Alleen de stronk is oud; hij is zeer vaak gesnoeid. Op foto's uit verschillende perioden varieert deze moerbeï sterk. Naast het tuinhuis in de Beeldentuin staat een grauwe abeel uit circa 1880. In de holtes ervan maken kauwtjes hun nesten. Vooral kaal maakt deze boom een geweldige indruk; dan zijn de holtes ook goed zien. De stam is daar dikker, doordat de boom om deze holtes extra hout heeft aangemaakt. Kennelijk herstelt hij zelf z'n zwakke plekken. Met een goede verzorging kan hij nog jaren mee.

TREURWILG

Aan de overkant, aan de Zaanzijde van de Lagedijk, staan diverse bomen die nog niet zo oud zijn, maar die wel 'waardevol' kunnen worden genoemd. Dat geldt bijvoorbeeld voor de treurwilg bij nr. 120 en de beuk bij nr. 116. In de tuin van het oude gemeentehuis

staan twee haagbeuken van een jaar of zestig oud, die alleen zijn te zien vanaf de Kalverringdijk, aan de andere kant van de Zaan. Hebben deze haagbeuken kans om te overleven? De een staat in de aarde en zit in de zomer goed in het blad. De ander staat in de bestrating van het terras en krijgt daar kennelijk te weinig voeding. In de herfst is deze boom als eerste kaal. Als u toch op de Kalverringdijk staat, kijkt u dan ook naar de indrukwekkende treurwilg iets meer naar rechts, in de tuin van Lagedijk 124. Nog iets verder naar rechts staat een oude beuk.

DOMINEESTUIN

In de Domineestuin staan een kastanje en een es; beide zijn een jaar of negentig oud, en dus monumentaal. Naast de es, in de tuin van nummer 9, staat een jonge ginkgo. De ginkgo is een heel oude boomsoort; dat valt op te maken uit fossielen die ervan zijn gevonden. De laatste jaren wordt de ginkgo ook steeds vaker in de Zaanstreek geplant, zelfs als straatboom. Het blad heeft een bijzondere vorm, net naalden die aan elkaar zijn gegroeid. Aan de Nieuwe Vaartkade staan in een kleine achtertuin nog twee kastanjabomen die een sieraad vormen voor de buurt. Zaanstad heeft ze op de lijst van waardevolle bomen geplaatst; ze mogen dus niet gekapt worden.

PARKLAAN

De Parklaan, in 1910 opgezet door gemeentearchitect Kwist als villapark, doet z'n naam nog altijd eer aan. In het middenplantsoen staat een dominerende treurwilg van een jaar of negentig en in het trottoir staat een rij Amerikaanse eiken; deze kleuren in de herfst prachtig rood. Aan het eind van de laan staat in een rond plantsoen een rode paardenkastanje met rode bloemen en een gladde bolster. Een prachtplek voor een boom. Begin jaren zeventig stond er een hek omheen. Nieuwsgierig naar het waarom ging ik naar het gemeentearchief en vond daar een foto. Die vertelt de volgende geschiedenis. In het plantsoen stond van 1919 tot 1961 een gedenksteen voor Jan Marinus Vis. Hij was directeur van de lakfabriek Jacob Vis, en daarnaast wethouder en dichter. Een ondernemend mens; hij schonk Zaandijk onder meer een Volkskeuken. Vis overleed in 1918 en werd herdacht met een enorme vaas die werd vervaardigd door zijn vriend Wegener, een

architect te Apeldoorn. Het materiaal van de vaas was kennelijk niet weerbestendig. Op 14 juni 1961 werd het monument vervangen door de kastanje die inmiddels een indrukwekkende omvang begint te krijgen. Dit type boom kan wel twintig meter hoog worden. Op de Lindelaan staan linden van zestig tot zeventig jaar. Ik vind ze al waardevol, nu de gemeente nog. In een overhoekje tussen de Gortershof en de Goeman Borgesusstraat staan twee essen die erg mooi van vorm zijn. Ze hebben de monumentale leeftijd van tachtig jaar bereikt, maar zijn nog niet als monument erkend.

BEGRAAFPLAATS

We besluiten de wandeling door Zandijk op de Algemene Begraafplaats aan de Guisweg. Daar staan in het middenge-

deelte vijf monumentale bruine beuken uit 1880, het jaar waarin de begraafplaats werd ingericht. Om de stam tegen de zon te beschermen is een grote kroon noodzakelijk. Daarom zijn de onderste takken afgezaagd. Dat gebeurde op zo'n manier dat ze op een kapstok lijken. Op de zaaglekken is mooi te zien hoe de wonden van de boom met bast dichtgroeien.

Loek Vlaanderen is bomenexpert van Kontakt Milieubeheer Zaanstreek.

Linksboven: Rode paardenkastanje in de Domineestuin. (Foto: Conny Scholtes). **Rechtsboven:** De circa negentig jaar oude treurwilg aan de Parklaan. (Foto: Loek Vlaanderen). **Linksonder:** Het gedenkteken voor Jan Marinus Vis dat van 1919 tot 1961 aan de Parklaan stond en nadien plaats maakte voor een kastanje. (Foto: GAZ). **Rechtsonder:** Beuk op de algemene begraafplaats. (Foto: Conny Scholtes).

KRONIEK

Drie maanden (januari tot en met maart 2009) de Zaanstreek samengesteld uit Dagblad Zaanstreek.

door Jaap de Koning; Foto's: Wim de Jong (GAZ)

5 JANUARI 2009

Foto's, tekeningen en uitvoerige beschrijvingen... In de voormalige Verkadefabriek

aan de Westzijde biedt de expositie 'Hergebruik industrieel erfgoed' een uitvoerig overzicht van de geschiedenis, architectuur, restauratie en de tweede jeugd van een groot aantal Zaanse fabrieksgebouwen met een monumentale status. De overzichtstentoonstelling, een gemeenschappelijk initiatief van de stichting Babel en de vereniging Zaanse Erfgoed, geeft een goed gedocumenteerd beeld van het heden en verleden van een vijftiental Zaanse fabriekspanden en andere gebouwen. Er is aandacht voor de bouw ervan, het verval en vervolgens voor de restauratie en de ingrepen om het gebouw voor nieuwe functies geschikt te maken.

9 JANUARI

Het Schipholfonds gaf zes Zaanse organisaties een subsidie. De donaties van het vierde kwartaal van 2008 werden gisteren

uitgereikt. Het hoogste bedrag ging naar Vereniging De Zaanse Molen, die molens bezit en beheert. Het Schipholfonds keerde de vereniging 7500 euro uit.

12 JANUARI

In Zaandam overleed vorige week donderdag (8 januari) IJda Andrea. Zij genoot vooral in de jaren vijftig, zestig en zeventig van de vorige eeuw bekendheid als actrice en dichteres. IJda Andrea werd geboren op 18 augustus 1923 te Wormerveer. Aan het einde van de Tweede Wereldoorlog ontdekte en ontplooidde zij haar creatieve talenten. Zo publiceerde zij in 1944 onder het pseudoniem Elisabeth Woud de dichtbundel 'Levensbegin', die werd uitgegeven bij Uitgeverij Poolpers in Gouda. Tenminste, zo leek het. In werkelijkheid was deze 'Poolpers' niets meer of minder dan Drukkerij Meijer in Wormerveer, die zich ook wel eens 'In den bloemhof' noemde. Deze dekmantels waren nodig om werken uit te geven die de bezetter niet welgevallig waren.

13 JANUARI

Het Zaanse Museum gaat vanaf maart, als het Verkadepaviljoen opent, veel meer entreegeld vragen aan bezoekers. Een volwassene gaat in plaats van 4,50 euro voortaan 7,50 euro betalen. De hogere prijs hangt samen met de opening van het Verkadepaviljoen. 'We hebben straks veel meer te bieden', zegt woordvoester van het Zaanse Museum, Daantje van de Weijer. 'Het museum wordt bijna twee keer zo groot en we krijgen een museumcafé. Daar hoort ook een ander tarief bij.'

15 JANUARI

Een perfecte combinatie. Zo laat de deal die Erfgoedpark De Hoop in Uitgeest heeft

gesloten met Parteon Projectontwikkeling zich het beste omschrijven. De Hoop krijgt een monumentale houtloods uit circa 1900 die nu nog op het voormalige Pont Meyer terrein in Westzaan-Zuid staat. Parteon heeft plannen om dit terrein te bebouwen met 185 woningen. De verplaatsing van de houtloods naar De Hoop wordt betaald door Parteon en De Hoop zorgt voor het onderhoud en verdere beheer van het erfgoed.

23 JANUARI

De vonken spatten er vanaf toen de laserstraal met ogenschijnlijk gemak het portret van Jacob Cornelisz. Van Oostsanen uit een massieve roestvrijstalen plaat sneed. Vóór de grote kerk in het centrum van het dorp, zal een monumentale sculptuur verrijzen ter nagedachtenis van de in Oostzaan geboren grootheid in de schilderskunst. Het eigentijds monument, ontworpen door architect Eva Stache, zal bestaan uit vier parallel opgehangen platen van roestvrij staal en kunststof, waarin het portret van Jacob Cornelisz. in drie dimensies is uitgespaard.

26 JANUARI

Volop festiviteiten dit jaar in de Nieuwe Kerk aan de Kerkstraat in Wormer, die dit jaar tweehonderd jaar bestaat, al doet de naam anders vermoeden. Eerder was er een 'oude kerk', die in 1450 werd gebouwd. In 1661 stortte de toren tijdens een zware storm in; de oude kerk werd daardoor vernield. Tweehonderd jaar geleden werd de kerk herbouwd; de naam werd toen 'Nieuwe Kerk'. Deze werd eind 2004/begin 2005 ingrijpend verbouwd. Toen vond ook de officiële samensmelting plaats van de nederlands-hervormde kerk met de gereformeerde kerk van Wormer. Dit was de start van de

Protestantse Kerk in Wormer. Vervolgens werd besloten om de naam 'Nieuwe Kerk' weer te gebruiken.

7 FEBRUARI

Verzorgingshuis het Pennemes doet mee aan het provinciale project 'Erfgoed à la carte in de zorg'. Met dit project leren zowel begeleiders als bewoners over het industriële erfgoed. Het Pennemes is het eerste verzorgingshuis dat aan dit project meedoet. Wat er precies gaat gebeuren, is nog niet bekend. Directrice Gerja Pellegrum denkt bijvoorbeeld aan de beschikbaarheid van kisten met informatie over erfgoed, zoals een kist over Verkade. 'Maar ook bewoners en deskundigen' kunnen over erfgoed vertellen.'

13 FEBRUARI

B en W van Zaanstad besloten drie dagen geleden dat het Weversend, (Padlaan 1) in Krommenie op de monumentenlijst moet komen. Vorige week ontstond in Krommenie opwinding over de sloop-

aanvraag voor het achttiende-eeuwse pakhuys. Het Weversend bestond al in 1772. In dat jaar werd het gekocht door zeildoekfabrikant Jan Kaars. Hij en zijn nazaten vestigden aan het Padlaan een bedrijf, dat later mede de basis vormde van het huidige Forbo.

19 FEBRUARI

Het sluiswachtershuisje aan de Wormerringdijk nabij de Poelsluis wordt in Zaanse stijl opgetrokken. Hiervoor verleende Wormerlands college van burgemeester en wethouders de bouwvergunning. Naast de sluis wordt aan de kant van De Poel een houten kantoorruimte voor de sluiswachter gebouwd.

20 FEBRUARI

De Zaanse kunstenaar Enric Adserà Riba schenkt een ets aan de actie van de Rotary Zaanse voor het Verkade Paviljoen. 'Wij willen graag iets goeds doen voor de samenleving', zegt voorzitter Margriet Oosting van Rotary Zaanse. 'Wij zijn blij dat de Verkadecollectie in de Zaanstreek blijft.'

21 FEBRUARI

Vereniging Zaanse Erfgoed wil de herinnering aan de voormalige papierfabriek Van Gelder Zonen in Wormer levend houden. Daartoe wil de vereniging een kunstwerk realiseren in de wijk Zuid-West, tegenover het gemeentehuis. B. en W. van Wormerland zijn ingenomen met dit initiatief en stellen 4000 euro subsidie beschikbaar.

24 FEBRUARI

Sabel was méér dan een ooggetuige. Hij schreef een ooggetuigenverslag van negentig bladzijden in de tweede wereldoorlog, een verslag van iemand die er met z'n neus bovenop zat en met de vijand onderhandelde. Zijn dagboek is van grote waarde. August Sabel (1899-1980) was eigenaar van een fabriek voor verf en drijfriemen aan de Westzijde in Zaanse. Hij was een man met vrijzinnige ideeën op godsdienstig en politiek gebied. De jodenvervolgung zag hij van dichtbij en hij maakte zich geen illusies over de aard van het Hitlerregiem. Daarom sloot hij zich vrijwel direct na de bezetting aan bij het verzet. Hij werkte samen met Walraven van Hall

en was betrokken bij de oprichting van het Zaanse district van de Binnenlandse Strijdkrachten.

24 FEBRUARI

Vogelaars kunnen de komende tijd hun hart ophalen in de Uitgeesterbroekpolder. Vijftien hectare van het weidegebied ten noorden van Krommeniedijk wordt, net zoals in 2008 gebeurde, onder water gezet. De inundatie door Landschap Noord-Holland was vorig jaar een groot succes. Het drassig gebied veranderde in een walhalla voor veel vogelsoorten. Vogelliefhebbers telden tussen de 500 en 800 grutto's, 64 kemphanen, tientallen wulpen en tureluurs, bijna 200 kraakenden, 40 pijlstaarten, 45 slobenden en 12 bonte strandlopers.

5 MAART

Uitzendbureau PDZ gaf Hospice De Schelp in Krommenie een donatie van 10.000 euro voor dit jaar en 5.000 euro voor 2010. Het geld wordt gebruikt voor de exploitatie van het 'bijna-thuishuis', dat vorig jaar in oktober de deuren opende. Het hospice draait vooralsnog zonder subsidie.

6 MAART

'Verkade, daar teken ik voor'. Dat is de titel van het boekje dat gistermiddag werd gepresenteerd in het Zaanse Museum. Het bevat zestig tekeningen van Hinne Terpstra met verklarende teksten van oud-journalist Co Rol.

11 MAART

Cacaomultinational ADM Cocoa legt

zich neer bij de uitspraak van de bestuursrechter in Haarlem dat het pakhuis Wormerveer, op haar terrein aan de Zaan in Wormer, niet mag slopen. ADM had een sloopvergunning aangevraagd bij Wormerland. Maar die zette het pakhuis op de monumentenlijst. Daarop sleepte de cacaooverwerker Wormerland voor de rechter.

11 MAART

Jarenlang domineerden de gashouders van het Gemeentelijk Energie Bedrijf het beeld van Zaanadam. Nu zijn ze de inspiratiebron voor twee torens die naar het laat aanzien door de meerderheid van Zaanstads gemeenteraad schoorvoetend worden geaccepteerd. In het Zaanstad Beraad was vorige week niemand enthousiast over het plan van Parteon, Rabo Vastgoed en Giesbers Eemland. Deze partijen willen op het betrekkelijk kleine lapje grond 115 woningen bouwen. Dat is mogelijk door een groot gebouw neer te zetten en met de twee torens de hoogte in te gaan.

18 MAART

De cultuurprijs van gemeente Zaanstad is ter ziele. In plaats daarvan komen er drie aanmoedigingsprijzen. De winnaars krijgen elk 1000 euro. Deze prijzen gaan naar beginnende kunstenaars. Dat hoeven volgens wethouder Ronald Ootjers niet per se jonge mensen te zijn,

22 MAART

Bewoners van de Zaanadamse Schildersbuurt willen dat de Assendelftse kunstenaar Leonard Frederiks een kunstwerk voor de buurt maakt. Een aantal jaren

geleden verdween zijn werk 'De Groei-structuur' van het Voorslagterrein. Buurtbewoner Jan Schoen vindt dat het vervangen moet worden. De gemeente Zaanstad zegt dat dit ook zal gebeuren, maar dat nog niet duidelijk is waar en wanneer.

23 MAART

Begin deze maand werd scheidend conservator van het Molenmuseum, Ton Neuhaus, in het zonnetje gezet met de

toekenning van de jaarprijs van de stichting Molengiftenfonds voor vernuft en volharding. De uitreiking van de oorkonde en bijbehorend geldbedrag vond plaats tijdens de ledenvergadering van de Hollandsche Molen in het Koninklijk Instituut voor de Tropen in Amsterdam. Een waardig slot van een lange carrière.

27 MAART

Een plan voor nieuwe bewegwijzeringsborden in Zaanstad is gisteren door de gemeenteraad afgeschoten. Dat de oude namen van de voormalige Zaanse gemeenten verdwijnen, vinden de raadsleden niet te verteren. 'Je moet gewoon het uitgangspunt nemen, dat we hier zeven woonplaatsen hebben', zei CDA'er Piet van Tellingen. 'De oude plaatsnamen horen bij de geschiedenis en het karakter van de streek. Waarom gaan we daar nou ingewikkeld over doen. We moeten af van dat verkrampte van bovenaf besturen.'

Linksboven: Het Marokkenhuis aan Lagedijk 8 kort voor de sloop, gezien vanaf de Lagedijk (Foto: Brahim Fattah). **Rechtsboven:** Het Marokkenhuis gezien vanaf de Zaankant. De vluchtmogelijkheden die volgens voorschrift werden aangebracht zijn duidelijk zichtbaar, links die uit die grote slaapkamer en rechts die uit de kleine (Foto Brahim Fattah). **Onder:** Van links naar recht: Moustapha Douhaha, dhr. El Hasnaoui, Brahim Fattah.

HET 'MAROKKENHUIS' IN ZAANDIJK

De eerste Marokkaanse Zaankanters

Nederland en Marokko sloten veertig jaar geleden een verdrag over de werving van Marokkaanse gastarbeiders voor de Nederlandse industrie. Een belangrijk element daarin was adequate huisvesting. Deze was volgens het verdrag gedurende het eerste jaar van het verblijf de verantwoordelijkheid van de werkgever. Zaans Erfgoed sprak met de heer El Hasnaoui, een oud-bewoner van het pension dat Cacao de Zaan aan de Lagedijk voor zijn Marokkaanse werknemers tegenover de fabriek inrichtte.

door Corrie van Sijl

Foto's: Wim de Jong (tenzij anders vermeld)

Naast het houten nieuwbouwcomplexje met onder andere de meubelwinkel aan de Lagedijk te Zaandijk, vlakbij De Bleeke Dood, ligt een groot parkeerterrein. De linkerhoek daarvan is opvallend nieuw. Tot voor kort stond hier, een klein stukje invand, aan Lagedijk 8 een fraai villaatje dat in 1930 was gebouwd door Adr. Honig uit Koog aan de Zaan. Op de bouwtekening is te zien dat het perceel toen helemaal lag ingeklemd tussen pakhuisen en schuren. In 1972 verbouwde Cacao de Zaan Lagedijk 8 tot een verblijf voor buitenlandse werknemers. De bouwvergunning stelde duidelijke eisen met betrekking tot de brandveiligheid en het aantal mensen dat maximaal in het pand mocht verblijven.

VOORWAARDEN

Wat betreft de brandveiligheid moesten de openslaande deuren van de achterkamer beneden (waar de eetkamer was gedacht) en de balkondeuren van de grote achterslaapkamer op de bovenverdieping zijn voorzien van een zogenoemd paniekpompespagnolet. De poort tussen het huis en het (toen nog) ernaast gelegen magazijn mocht niet afsluitbaar zijn. Op de tekening is goed te zien, dat er bij de loggia van de grote slaapkamer aan de achterzijde een vluchtbord met een kooiladder werd aangebracht. Bij de kleine slaapkamer kwam een vluchtraam met bordes en een klein laddertje. De zorg van de gemeente Zaandijk over de veiligheid van de bewoners was terecht. In particuliere pensions voor gastarbeiders in de Zaanstreek heersten veel misstanden en gevaarlijke situaties. Kennelijk wilde men het aan de Lagedijk goed regelen. Over het aantal bewoners werd bepaald dat er 's nachts niet meer dan tien personen in het pand mochten verblijven. De veiligheidsmaatregelen waren daarop afgestemd. Bovendien had men zich ervan vergewist dat de in de slaapkamers ingetekende bedden geen stapelbedden waren. Bij de Zaanse Marokkaanse gemeenschap staat dit pand bekend als het 'Marokkenhuis'. Er woonden hier Marokkaanse werknemers van Cacao de Zaan van 1972 tot ongeveer 2000.

PENDELEN

Voordat de heer El Hasnaoui in 1970 naar Nederland kwam, werkte hij vier jaar in Noord-Frankrijk. Zijn eerste baan in

Nederland was bij een bedrijf in Noord Scharwoude. Dat betaalde slecht, dus toen er een aanbod kwam van Cacao de Zaan (waar al meer Marokkanen werkten) was de overstap niet moeilijk. Twee jaar lang pendelde El Hasnaoui op en neer tussen Alkmaar en Zaandijk, totdat hij in 1972 in het pension aan de Lagedijk terecht kon. Al snel werd het Marokkenhuis uitgebreid. Aan de achterkant werd een barak bijgeplaatst om nog zeker acht man méér onderdak te kunnen bieden. De sanitaire voorzieningen in het huis waren heel behoorlijk en in de barak waren er ook douches. Maar de heer El Hasnaoui vertelde dat de mensen die de cacaobalen sjouwden daar zo stoffig van werden, dat zij meestal 'op het werk' onder de douche gingen. Dat sjouwen was zwaar, evenals het tillen van de vormen met cacaoboter. Het was precies het soort werk waarvoor de Marokkanen naar Nederland waren gehaald.

GROEPIES

In tegenstelling tot bijvoorbeeld het pension aan de Wormerveerse Dubbele Buurt voor de Spanjaarden van Wessanen, werd er in het Marokkenhuis geen centrale huishouding gevoerd. De mannen zorgden voor zichzelf in groepjes van twee, drie of vier. In het huis was een redelijk goede keuken en ook de barak was van een keuken voorzien. In totaal stonden er vier koelkasten. In de jaren '70 waren er in de Zaanstreek nog geen winkels waar aan de islamitische voorschriften en de Noord-Afrikaanse smaak aangepaste voedingsmiddelen te krijgen waren. Veel Marokkanen in de Zaanstreek lieten één keer per week groenten en andere producten uit Amsterdam komen. De dichtstbijzijnde islamitische slager was ook in Amsterdam, in de Haarlemmerstraat. Bij overwerk werden er maaltijden geserveerd in de bedrijfskantine; kennelijk leverden die geen problemen op. Op de zolder van het huis was een gebedsruimte ingericht.

FILM

De Heer El Hasnaoui vertelde dat Cacao de Zaan méér deed dan alleen voor onderdak zorgen. Zo was er elke maand een Arabische film te zien in de bedrijfskantine. Deze voorstellingen werden verzorgd door een Italiaan. Een keer per maand

was er speciaal voor de Marokkanen werkoverleg, waarbij een tolk aanwezig was. Deze was ook beschikbaar als er tussentijds al dan niet aan het werk gerelateerde problemen waren. In die eerste jaren gingen de meeste gastarbeiders na één of twee jaar terug naar hun vaderland. Daarom vonden de Nederlandse overheid, de werkgevers en de mensen zélf het niet nodig om tijd te besteden aan het leren van de Nederlandse taal. Tot het begin van de jaren '70 was gastarbeid voornamelijk pendelgastarbeid: gemiddeld genomen was het verloop groot. Maar de bedrijven wilden hun buitenlandse krachten niet graag kwijt. Daarom kende Cacao de Zaan een reiskostenregeling in natura: een keer per jaar konden de Marokkanen een retourticket krijgen voor een vakantie naar huis. Die ticket kregen zij daadwerkelijk van het bedrijf; ze kregen geen geld om deze zélf te kopen.

WERKVERGUNNING

Na de oliecrisis van 1973 werd het moeilijker aan een verblijfsvergunning te komen, doordat die werd gekoppeld aan een werkvergunning. Velen namen niet het risico, dat zij niet meer terug zouden kunnen komen na een wat langer verblijf in eigen land. Zij besloten te blijven en hun gezinnen te laten overkomen. In de Zaanstreek bestond voorlopig nog behoefte aan gastarbeiders. Bedrijven bemiddelden nu bij het verkrijgen van huisvesting voor de gezinnen. De Marokkanen van Cacao de Zaan die hun gezin lieten overkomen (de familie van de heer El Hasnaoui kwam in 1979), konden terecht in het flatgebouw dat stond tussen de Zaanse kerk en het bedrijf van Pielkenrood. Dat was niet ideaal. Na gezamenlijke acties van de bewoners (naast

Hierboven: Interieur Sounat moskee. De nis in de muur, de Mihrab, geeft de gebedsrichting of Qibla aan.

Marokkanen woonden er ook Spaanse en Turkse families in de flat) werd het gebouw gesloopt en kwam er betere huisvesting. De heer El Hasnaoui woont met zijn vrouw al jaren zeer tot zijn tevredenheid aan de Prunuslaan, ook in Zaanse kerk. Hij behoort tot de vier oud-bewoners van het Marokkenhuis die nog steeds in de Zaanstreek wonen. Twee bewoners van het Marokkenhuis haalden er hun pensioen; rond 2000 keerden zij terug naar Marokko. Eén van hen is inmiddels overleden. Het pand is daarna nog een tijdje bewoond door een particulier. De laatste jaren stond het leeg, en de afgelopen winter is het dus gesloopt.

HECHT

Inmiddels was in Zaanse kerk een kleine maar hechte Marokkaanse gemeenschap ontstaan, waar bijvoorbeeld de familie van Brahim Fattah vanuit Krommenie ook naartoe verhuisde. Het is dus misschien niet toevallig dat de Marokkaanse moskee na wat omzwervingen door Zaanstad een plek kreeg aan de Wezelstraat in Koog aan de Zaan, vlakbij Zaanse kerk. Deze werd 10 mei 1990 feestelijk geopend door Zaanstads toenmalige burgemeester Ouwkerk. Het tot stand komen van de Sounat Moskee is voor een belangrijk deel de verdienste van Mustapha Douhaha. Hij was een van de eerste politiek-actieve Marokkanen in Nederland. Toen in de jaren '80 in de belangenbehartiging voor buitenlanders meer nadruk op zelfzorg werd gelegd, stond hij mede aan de wieg van het 'Zaans Overleg Buitenlanders' en speelde hij een belangrijke rol bij de pogingen om de buitenlanders naar de stembus te krijgen toen zij in 1986 voor het eerste actief en passief kiesrecht kregen bij de gemeenteraadsverkiezingen. Zélf werd Mustapha Douhaha voor de Partij van de Arbeid in de raad gekozen. Douhaha zorgde er óók voor, dat er in 1995 naast de moskee een jongerencentrum kwam. Dergelijke zorg voor de jeugd was destijds tamelijk uniek. Volgens Brahim Fattah (vooraanstaand Marokkaan van de tweede generatie en in die periode politiek actief in Zaanstad) ging het er vooral om de jongeren een alternatief te bieden voor de verlokkingen van de grote stad. Mustapha Douhaha werd in april 2000 voor zijn verdiensten benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje Nassau. Een jaar later kreeg hij ook van koning Mohammed VI een onderscheiding.

ONDERGESNEEUWD

Vooral door alle negatieve publiciteit sinds 9/11 is het verhaal van de eerste generatie Marokkaanse gastarbeiders – van mensen als El Hasnaoui en zijn medebewoners van het Marokkenhuis – behoorlijk ondergesneeuwd. Zij werkten hard in de Nederlandse industrie, toen veel arbeid nog niet was geautomatiseerd en het werk in de productie lichamelijk zwaar was. Zij getroosten zich grote opofferingen om hun kinderen een betere toekomst te kunnen bieden. Een van de gevolgen daarvan is, dat zij ontworpend raakten. In Nederland voelen zij zich nog altijd Marokkaan, terwijl zij in Marokko geen echte Marokkanen meer zijn.

Bronnen

GAZ BVZK 0651 en 0652; gesprekken met de heren El Hasnaoui en Mustapha Douhaha dankzij de bemiddeling van Brahim Fattah in april en mei 2009. Voor de opening van de Marokkaanse moskee en het jongerencentrum: berichtgeving in de Zaanse pers in mei 1990 en december 1995.

+++++
BouwCenter Floris
 +++++

Bouwcenter Floris
 Vlasblomweg 24 1521 PW Wormerveer Telefoon: 075 647 89 89
 Openingstijden: ma / vrij: 6.30 - 17.30 za: 8.00 - 13.00

*timmer- en restauratiewerk
 stijlinterieurs
 schouwen
 nostalgische keukens*

*antiek
 woonaccessoires
 antieke bouwmaterialen
 kranen
 vloertegels
 plavuizen
 witjes*

DE ZEUG

AMELAND 18, 1506 ZW ZAANDAM
 T. 075-6160518 WWW.DEZEUG.NL

ZZZ Kunst drukkerij Mercurius

Verspreide in veel zijden

Kleine Steng 1, 1551 NC Westzaan
 Postbus 274, 1500 EG Zeeland
 t + 31 (0) 75 64 76 777
 t + 31 (0) 75 64 76 711
 info@kunst drukkerijmercurius.nl
 www.kunst drukkerijmercurius.nl

**Timmerfabriek
 Visser**

TRAPPEN, DEUREN, RAMEN
 EN KOZIJNEN. LIJSTWERK.
 HOUTCONSTRUCTIES,
 BETIMMERINGEN EN
 RESTAURATIEWERK

Nordel IJ-en Zeeweg 8, 1505 HC Zaandam
 T 075-6177934, F 075-6162515
 info@timmerfabriekvisser.nl
 www.timmerfabriekvisser.nl

Visser Hraam

ZORG OM DE KOSTEN

De code Zaalberg (aflevering 2)

Johan Zaalberg kwam in 1890 als gemeentesecretaris uit Utrecht naar Zaandam. Hij concludeerde al snel dat de administratie in zijn nieuwe gemeente in erbarmelijke staat verkeerde. Dat betrof ook het archief dat vanaf 1811 (het jaar waarin de dorpen Oost- en Westzaandam tot één stad werden samengevoegd) was bijgehouden. De stad had geen gemeentearchivaris, daarom werd Zaalberg verzocht de registratuur van het stadsarchief te reorganiseren. Daarover werd in het vorige nummer van *Zaans Erfgoed* geschreven. In dit tweede deel over de 'code Zaalberg' komt naar voren dat de gemeentesecretaris/-archivaris in toenemende mate onder vuur kwam te liggen. Zijn opdracht was zo veelomvattend dat de kosten steeds verder opliepen. Rob Lengers van het Gemeentearchief Zaanstad vatte het artikel van Bernhard Mantel over Zaalberg in twee afleveringen samen.

door **Bernard Mantel**

Foto's: **GAZ**

De reorganisatie van het Zaandamse archief was in Nederland (en misschien ook wel daarbuiten) voor een lopende registratuur van een ongekennde omvang. De kosten waren navenant. Het bijzondere van de Zaandamse situatie was, dat Zaalberg de tijd, ruimte en vooral de middelen kreeg om zijn plan te voltooien. Toen hij aan het werk begon, beschikte hij over een begroting van tweeduizend gulden. Dat oorspronkelijke bedrag werd enkele malen overschreden, tot verdriet van de kritische wethouders en gemeenteraadsleden. Maar in alle gevallen werd Zaalberg volledig gesteund door burgemeester Elias. Deze begreep kennelijk volledig hoe groot het belang was van hetgeen zijn gemeentesecretaris realiseerde.

WETENSCHAPPELIJK

Bij de voordracht in de gemeenteraad op 24 mei 1907 werd de operatie gemotiveerd met het vooruitzicht dat gemeentelijke stukken in de toekomst aanmerkelijk sneller terug te vinden zouden zijn dan in de oude situatie. Bij Zaalbergs registratuur zou het gaan om een 'wetenschappelijke' methode die in het buitenland, en dan vooral in Amerika, al ruim ingang had gevonden. De investering van tweeduizend gulden zou gebruikt worden voor de aanschaf van kasten, omslagen en voor het overtypen van afschriften van uitgaande brieven. Op 30 mei, zes dagen na de voordracht, stemde de Raad daarmee in. Al snel bleek, dat het oorspronkelijke bedrag niet toereikend was. Op 6 december 1907 maakte een van de wethouders bezwaar tegen de kostenoverschrijdingen. Bij de raadsvergadering op 1 september 1908 vroeg SDAP-raadslid Jan Duijs (1877-1944) zich af wanneer er toch een einde kwam aan de kosten voor de reorganisatie. Er moest nu een krediet van nog eens 1200 gulden worden goedgekeurd voor de aanschaf van nóg meer Stolzenberger archiefkasten, terwijl de plannen voor het dempen van sloten niet tot uitvoering kwamen. In het waterrijke Zaandam was dit in de beginjaren van de twintigste eeuw een belangrijke maatregel ter bevordering van de hygiëne. Duijs vroeg zich af of dit geld wel zo maar aan kasten kon worden uitgegeven. Maar de burgemeester diende hem afdoende van repliek. Hij erkende dat Zaandam de eerste gemeente was die de zaken op deze manier regelde en dat dit kosten met zich meebracht, maar die waren zo laag

mogelijk dankzij de scherpe onderhandelingen die Zaalberg had gevoerd met leverancier Salomons. Het belangrijkste argument was echter, dat B&W en ambtenaren op dat moment al gemak hadden van het nieuwe registratiestelsel. Zij kregen de stukken die zij wensten sneller. Het bleek ook niet mogelijk de archiefkasten in Zaandam te laten vervaardigen, zoals een ander raadslid vroeg, en dus besloot de raad opnieuw tot de aanschaf van Stolzenberger kasten voor 1200 gulden.

STANDBEELD TSAAR

Het burgemeesterschap van C.A. Elias in Zaandam duurde van 1902 tot 1914 en werd niet in de eerste plaats bekend door zijn bemoeienis met de gemeentelijke registratuur, maar vooral door het omstrede geschenk dat hij in 1913 aannam van tsaar Nicolaas II: het standbeeld van tsaar Peter de Grote dat nog steeds op de Dam in Zaandam staat. In de gemeenteraad kwam het vooral met Jan Duijs tot heftige aanvaringen over dit onderwerp, waarbij de politieke en sociaal-economische situatie in Rusland aan de orde kwam. Dat Duijs uiteindelijk toch overtuigd raakte van de zegeningen van het nieuwe stelsel, bleek toen enkele jaren later subsidiëring van het Nederlandsch Registratuerbureau aan de orde kwam. Duijs was een van de felste pleitbezorgers om de subsidie toe te kennen, juist vanwege de positieve ervaringen met het systeem van Zaalberg in de gemeentelijke administratie.

TITANENKLUS GEKLAARD

Het werk duurde jaren. De aanpak was dermate grondig en de omvang was kennelijk zo groot, dat Zaalberg en de zijnen veel langer over de omwerking van de registratuur deden dan zij bij aanvang ervan verwachtten. Uiteindelijk op 2 januari 1911 kregen de gemeenteraadsleden in het gemeentehuis een opnieuw ingericht archief te zien. De nieuwgevormde dossiers waren verpakt in Stolzenberger omslagen met een hechtmechaniek. Deze stonden in Stolzenberger rangschikkasten, geleverd door Salomons en later door Blikman & Sartorius. Dit archief werd ontsloten met een kaartstelsel. De eerste laden bevatten een alfabetisch systeem met op de kaartjes verwijzingen naar de betreffende archiefcode. Daarnaast waren er ladekasten met de decimale index op code. Binnen iedere code was er een apart kaartje voor

Linksboven: Kaartje uit kaartstelsel Zaalbergarchief in Gemeentearchief Zaanstad. **Rechtsboven:** Gemeentesecretaris Zaalberg, foto: Centraal Bureau voor Genealogie. **Onder:** Vooraanzicht Zaalbergkast in Gemeentearchief Zaanstad.

Klep Zaalbergkast met code Zaalberg in Gemeentearchief Zaanstad

de dossiers. Voor specifieke uitvoeringsdossiers, eigendommen, bouwvergunningen, drankwetvergunningen en hinderwetvergunningen waren er aparte indexen op naam of adres. Dit hele systeem is nog ongewijzigd in het gemeentearchief van Zaanstad aanwezig en vormt de toegang op het deel van het bestuursarchief van de gemeente Zaandam, dat loopt over de periode 1850-1940. Het staat nog steeds bekend als het 'Zaalbergarchief'. Tegenwoordig staat er nog een Stolzenbergerkast in de kamer van de gemeentearchivaris van de gemeente Zaanstad. De speciale dossieromslagen zijn inmiddels vervangen door modernere exemplaren, maar de ladekastjes met systeemkaartjes zijn nog in gebruik op de studiezaal van het Gemeentearchief Zaanstad. Toen Zaalberg de titanenklus in Zaandam had voltooid, werd algemeen erkend dat er in Zaandam iets bijzonders en nieuws tot stand was gebracht. In zijn laatste periode als gemeentesecretaris stelde Zaalberg nog J. Boon aan als registrator. Deze stond weliswaar kritisch tegenover het ordeningsstelsel van Zaalberg, maar zou uiteindelijk het gehele archief tot 1940 volgens diens code vormen en ontsluiten.

DE CODE VNG

Ook buiten zijn werk in Zaandam was Zaalberg actief. In 1908 was het Nederlandsch Registratuur Bureau (NRB) opgericht, dat zorg moest dragen voor een verdere ontwikkeling van het systeem van Zaalberg, zowel wat betreft de code als de systematiek van de zaaksgewijze ordening. Burgemeester Elias werd voorzitter van het Bureau en Zaalberg combineerde zijn functie van gemeentesecretaris met die van directeur van het NRB. Ter ondersteuning werd Pieter Elias, de broer van de burgemeester, als tweede directeur benoemd, met wie Zaalberg uiteindelijk slaande ruzie kreeg. Met de afronding van de reorganisatie van de registratuur zat Zaalbergs werk in Zaandam er in feite

op. Kort daarna raakte hij overspannen en kon hij tijdens een langdurig ziekteverlof bijkomen van de zware klus. Na terugkeer meende Zaalberg, maar vooral de gemeente Zaandam, dat een voortdurende combinatie van het directeurschap van het NRB met het gemeentesecretariaat van Zaandam niet meer voort te zetten was. Zaalberg nam in 1912 ontslag en moest verder leven van de inkomsten die hij genereerde door de verkoop van zijn systeem aan gemeenten en van een toelage die hem door de gemeente Zaandam werd verstrekt. Hij zette zijn werk voort in Buitenpost in Friesland en van daaruit trok hij door het land als een missionaris om zijn systeem te propageren. De omgewerkte registratuur van de gemeente Zaandam diende daarbij veelvuldig als voorbeeld voor gemeenten die overwogen het systeem in te voeren. Ondanks de moeilijke omstandigheden tijdens de Eerste Wereldoorlog wist Zaalberg zijn systeem niet alleen aan vijftig gemeenten te verkopen, maar ook aan een aantal rijks- en provinciale organisaties, alsmede aan de Bataafsche Petroleum Maatschappij. In 1919 begon Zaalberg onderhandelingen om zijn systeem aan de Vereniging Nederlandse Gemeenten te verkopen om meer tijd te hebben voor het werken aan de registratuurstelsels voor particuliere ondernemingen. Pas in 1922 kwamen de partijen tot overeenstemming, waarbij Zaalberg en het NRB bij de VNG werden ondergebracht. Zaalberg kwam daardoor in loondienst van de VNG, wat de stabiliteit van zijn inkomsten bevorderde. Weliswaar moest hij daarmee zijn zelfstandigheid opgeven, maar aan de andere kant was er de genoegdoening dat het pleit was beslecht ten gunste van de 'code Zaalberg'. Deze werd vanaf dat moment aangeduid als de 'Code VNG'.

REËLE TOEPASSING

De mogelijkheden om Zaalbergs stelsel in het bedrijfsleven in te voeren bleken in de praktijk zeer beperkt, maar de gemeenten maakten in toenemende mate gebruik van het nieuwe ordeningsstelsel. In de jaren vijftig van de vorige eeuw hadden vrijwel alle gemeenten hun archiefbeheer op basis van de 'Code VNG' ingericht. Zaalberg maakte dat niet meer mee. Hij stierf in 1935 in armoedige omstandigheden. Uiteindelijk was hij meer een visionair dan een zakenman gebleken. In Zaandam begon de opmars van wat later de Basis Archief Code is gaan heten en de opmars van de zaaksgewijze ordening in gemeentelijke administraties. Zaalberg liet zien dat het hierbij niet alleen om een theoretisch concept ging, maar om een reële toepassingsmogelijkheid, gedemonstreerd aan de hand van een daadwerkelijk herordend archief, dat vaak aan belangstellenden werd getoond. De arbeidsverhoudingen waren in Zaandam zodanig, dat de gemeentesecretaris niet op eigen initiatief de gehele administratie kon omwerken. De sleutel tot het succes van de reorganisatie van de administratie lag bij de burgemeester, die niet alleen toestemming gaf voor het vormen van een proeftuin maar deze ook actief ondersteunde. In de eerste tijd dat het Nederlandsch Registratuuurbureau bestond, werd wel gesproken over de 'code Zaalberg' om de archiefcode aan te duiden. Maar de ontwikkeling van de code en de omwerking van het archief van de gemeente Zaandam was niet mogelijk geweest zonder de onvoorwaardelijke steun van de burgemeester. Daarom mag het stelsel misschien ook met enig recht de 'code Elias' genoemd worden.

BOEKENNIEUWS

Nieuwe publicaties over de Zaanstreek belicht

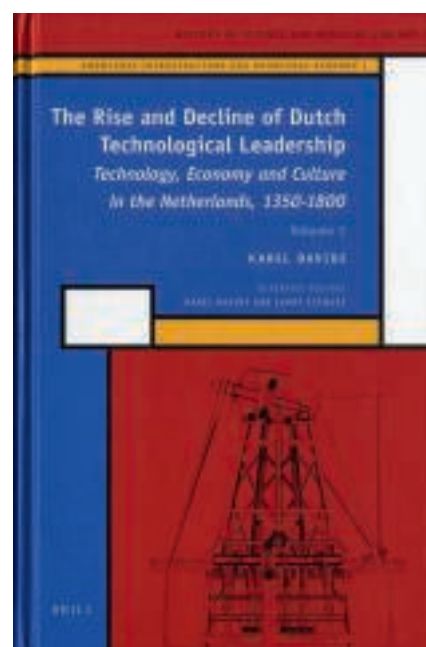
door Corrie van Sijl
Foto's: Wim de Jong

SILICON VALLEY AAN DE ZAAAN

Hoewel we doorgaans geen (kleine) tijdschriftartikelen bespreken, werd onze nieuwsgierigheid toch gewekt toen het Gemeentearchief Zaanstad ons attendeerde op een artikel in *Geschiedenis Magazine* over de technologische ontwikkelingen in de Republiek, waarin de Zaanstreek wordt omschreven als de 'Silicon Valley' van de gouden eeuw. De auteur, Karel Davids, stelt in dit verhaal, dat de economische ontwikkelingen die de Nederlanden vanaf de late middeleeuwen doormaakten, voor een belangrijk deel kunnen worden toegeschreven aan technische innovatie, naast toenemende specialisatie in de landbouw, de opkomst van nieuwe markten en de ontwikkeling van handel en scheepvaart. De technische vernieuwingen in allerlei bedrijfstakken leidden tot de ontwikkeling van nieuwe producten en tot een toename van de productiviteit. Het zwaartepunt lag in de steden en op het platteland in het westen: Amsterdam, Haarlem, Alkmaar, Hoorn, Leiden, Delft, Gouda, Rotterdam, Dordrecht, en dus niet in het minst in

de Zaanstreek. Een van de verklaringen daarvan is volgens Davids, dat uitvinden de moeite loonde: wie een nieuw werktuig of een aangepaste productiemethode ontwikkelde, kon voor de exploitatie daarvan octrooi aanvragen bij de Staten Generaal. Daarmee verkreeg men voor vijftien jaar het alleenrecht van exploitatie. Daarnaast kwam veel vernieuwing met kleine stapjes tot stand, al doende lerend dus. Uitermate bevorderlijk voor de vooruitgang was voorts de aanwezigheid van een goede kennisinfrastructuur, met onder andere uitstekend (technisch) tekenonderwijs en veel uitgeverijen van technische literatuur. Het is overigens merkwaardig, dat uitgerekend Zaankanters meestal geen octrooi aanvroegen voor hun uitvindingen. Volgens Davids kwam dat doordat Zaankanters vaak collectief opereerden. Buitenlanders toonden zich verbaasd over die openheid, die zij ook elders vaak in de Republiek aantroffen. In hun eigen land heerste doorgaans strikte geheimhouding over dit soort zaken. Overigens, de grootste roem in het buitenland verwierf de technische voorsprong die de Nederlanden hadden opgebouwd in de periode 1680-1800, dus ná wat wij de gouden eeuw noemen. Aan het einde van de achttiende eeuw, toen de Republiek niet meer de machtigste staat in Europa was en markten en handelsmonopolies verloren waren gegaan, stagneerde ook de technische vernieuwing. De Nederlanden waren geen spannend laboratorium meer, maar een wat suffig museum.

Wie meer wil weten dan dit korte artikel biedt, kan zich wagen aan het magnum opus van Karel Davids: 'The rise and decline of Dutch technological leadership. Technology, economy and culture in the Netherlands, 1350-1800', twee kloekke delen van samen ruim 600 bladzijden met (helaas) weinig illustraties. Daarmee is niet gezegd dat dit boek 'droog' is, inte-

gendeel. Tot in de kleinste details doet Davids uit de doeken wat er in dit tijdperk allemaal aan onderling samenhangende technische en economische vooruitgang van bedrijfstak tot bedrijfstak werd bereikt. Degenen die dat waarnamen waren hoofdzakelijk buitenlanders die in de Nederlanden dingen zagen gebeuren waarover zij thuis opgetogen konden berichten. Wat de Zaanse openheid betreft, bleef de kennis en kunde in feite beperkt tot de betrekkelijk kleine groep molenmakers. Tussen 1640 en 1810 waren dat er niet meer dan ongeveer negentig; de Zaanse dorpen telden elk op z'n hoogst tien molenmakersbedrijven. Gezamenlijk hadden deze tussen de 260 en 360 mensen in dienst. Het was kennelijk in ieders belang om de kennis te delen. Het molenmakersbedrijf was niet georganiseerd in gilden, maar er bestonden wel overeenkomsten over prijzen. De molenbouwers en hun personeel hadden onder andere via het reparatiewerk vanzelf toegang tot elkaars constructies. Zoals Davids tot in detail de gang van zaken in het Zaanse molenmakersbedrijf beschrijft, zo doet hij

dat met alle onderdelen van zijn uitermate breed gekozen onderwerp. En zo gedetailleerd als hij ingaat op de ontwikkelingen in alle bedrijfstakken die ook maar enigszins bijdroegen tot de Hollandse welvaart en technische superioriteit, zo uitvoerig doet hij ook uit de doeken waarom er in zoveel bedrijfstakken (zij het niet alle) in de loop van de achttiende eeuw sprake was van stilstand en achteruitgang. Het lezen van dit boek, en dan ook nog in het Engels, is een kluit. Ik had vaak een woordenboek nodig om te begrijpen waarover het in de beschrijving van productieprocessen en andere technische zaken precies ging. Het is te hopen dat er een vertaling komt van dit prachtige werk, zodat het voor de geïnteresseerde leek niet hoeft te blijven bij de (ultra)korte samenvatting in het Geschiedenis Magazine

Karel Davids, Het technisch paradijs. De Republiek als voorloper in de technische ontwikkeling. In: Geschiedenis Magazine, jg. 34 nr. 8, november 2008, p. 30-33.

Karel Davids, The rise and decline of Dutch technological leadership. Technology, economy and culture in the Netherlands, 1350-1800. 2 delen. Leiden/Boston, Brill 2008, ISBN 978900416857. (CvS)

SPAGHETTIFLAT

Tijdens een feestelijke bijeenkomst in het Zaanse Museum werd 5 april jl. een boek over de 'Spaghettiflat' gepresenteerd, dat terecht als ondertitel 'Little Italy in de polder' kreeg. Italianen en Spanjaarden waren vanaf halverwege de jaren '50 de eerste gastarbeiders in Nederland. In 1956 arriveerde een grote groep mannen uit Toscane, Puglia en Campania bij de ADM-werf in Amsterdam-Noord. Aanvankelijk woonden zij op kamers of in pensions in de stad. Deze oplossingen waren voor de vrijgezelle jongemannen misschien voor een tijd wel aardig, maar voor mannen met gezinnen of jongelui die wilden trouwen, waren ze dat bepaald niet. Toen het Zaanse bedrijfsleven voor zijn toen nog 'inheemse gastarbeiders' in Poelenburg aan het bouwen sloeg, kocht ook ADM daar grond en zette het bedrijf er woningen neer voor zijn eigen arbeiders uit het noorden van Nederland en Italië. Nadat rond 1965 de eerste ADM-huizen

en -flats aan de straat Poelenburg werden opgeleverd, konden alle getrouwde werknemers die nog geen huis hadden, aanspraak maken op een woning in de wijk. Zij kregen geen huurcontract aangeboden, maar een aanvullende arbeidsovereenkomst; de huur werd rechtstreeks van hun loon ingehouden. Het bedrijf ging daarmee véér in zijn pogingen personeel te werven en te behouden. De Italiaanse ADM'ers kwamen bijna allemaal terecht in een L-vormige flat op de hoek van de straat Poelenburg en de Clusiusstraat. Ook in de torenflat daarachter werden veel Italianen ondergebracht, en verderop in de wijk vestigden zich kleinere groepen, die onder andere bij Albert Heijn werkten. De term 'Spaghettiflat', of 'Italianenflat' sloeg vooral op de flat op de hoek van de straat Poelenburg-Clusiusstraat. Door het aanbod van de woningen konden de iets oudere mannen nu hun gezin naar Nederland halen en de jongeren konden,

als zij trouwden, een eigen huis krijgen. Daarmee waren zij verlost van inwoning bij hun Italiaanse, of vaak ook Nederlandse, (schoon)ouders. Want er werd nogal eens (gemengd) getrouwd in die jaren, zoals een flink aantal vrolijke bruiloftsfoto's laat zien. De meeste Italianen van de tweede en derde generatie die als kind in Poelenburg opgroeiden, bewaren warme herinneringen aan die tijd. Het pionieren in een nieuwbouwwijk versterkte het saamhorigheidsgevoel, dat toch al breed leefde onder de Italianen, als vreemdelingen in een land met een rare taal en nog vreemdere eetgewoonten. Overigens is er een verschil tussen de tweede generatie die als tieners naar Nederland kwamen en vaak meteen al met hun vaders mee aan het werk gingen (tenminste: de jongens) en de in Nederland geboren kinderen. De mannen werkten allemaal keihard bij de ADM, waar zij vaak de gevaarlijkste en smerigste klussen kregen toebedeeld.

De Spaghettiflat

Little Italy Daniela Tasca
in de polder

Na verloop van tijd vonden veel vrouwen emplot bij Albert Heijn en vooral Verkade, dat secundaire arbeidsvoorwaarden bood in de vorm van aangepaste werktijden en kinderopvang, waar menigeneen van achteroversloeg. Bij de ADM noch bij Verkade leerde men Nederlands. Op de werf had men genoeg aan handgebaren en een enkele benaming van het gereedschap, en bij Verkade leerden de vrouwen van hun collega's eerder Spaans en Portugees dan Nederlands. De scholen die de kinderen in de bankjes kregen, probeerden met kunst en vliegwerk een mouw te passen aan de taalproblemen. In en om de flats speelde het dagelijks leven zich af in Italiaanse sferen: het rook er naar basilicum en knoflook. Deze moesten overigens, net als de meeste andere ingrediënten voor de maaltijden, uit Amsterdam worden gehaald. Als het etenstijd was, kreeg elk aanwezig kind (of het nou een eigen kind was of een toevallig aanwezig vriendje of vriendinnetje) een bordje toegeschoven. Bijna jaarlijks werd de lange reis ondernomen naar wat voor velen nog altijd 'thuis' was. De buurt ging na 1985 achteruit en binnenkort wordt de Spaghettiflat gesloopt. Het boek gaat ook in op de opkomst en ondergang van de werkgever waar het allemaal mee begon. De bekende thema's uit de migratiegeschiedenis worden vooral verteld vanuit het perspectief van de families die de Spaghettiflat bevolkten (met elkaar zo'n veertig), van wie drie er nu nog wonen. Het is jammer dat zo'n kleurrijk verleden in zwart-wit tot ons komt, maar misschien zaten er geen (dure) kleurenfoto's in de volle albums waaruit rijkelijk is geput. Dankzij dit boek blijft na de sloop van de flat een boeiend stukje geschiedenis van Poelenburg bewaard.

Daniela Tesca. De Spaghettiflat. Little Italy in de polder. Wormer, Stichting Uitgeverij Noord-Holland, 2009, ISBN 978-90-78381-37-2. (CuS)

NIEUW LEVEN VOOR BIJNA VERGETEN AMBACHT.

Vóór het stoomtijdperk kende de Zaanstreek een bloeiende zeildoekweverij en zeilmakerij. De Zaanse Encyclopedie tekent aan dat dit laatstgenoemde ambacht zo lang geleden is verdwenen uit de streek,

dat eigenlijk niemand meer weet hoe dat precies in z'n werk ging. In die leemte is nu voorzien door een alleraardigst boekje van Kees Hos, waarin werkelijk stap voor stap uit de doeken wordt gedaan wat er bij de zeilmakerij allemaal komt kijken. Hij begint bij het begin: het goede gereedschap, dat het halve werk is: de naalden, de speciale leren handschoenen waarmee de naald door de stof wordt geduwd en de zeilmakerbank, om de meest opvallende te noemen. Het volgende hoofdstuk geldt het materiaal: het garen, de was en natuurlijk het doek zélf, compleet met een kleine geschiedenis daarvan. Hennep als grondstof voor het doek is tegenwoordig vervangen door katoen of vlas. Vervolgens wordt aangeduid hoe je een zeil moet ontwerpen, met berekeningen voor de kleine zeilen, verschillende fokken en het grootzeil. Uit hoeveel onderdelen moet zo'n zeil bestaan, hoezet je de verschillende banen aan elkaar om ervoor te zorgen dat ze op de goede manier wind vangen en het schip voortuitgaat in plaats van dat het opzij wordt geduwd? Welke naaitechnieken gebruik je, waar breng je versterkingen aan, hoe werk je de gaten waar de touwen doorheen gaan af? Werkelijk alles komt aan bod. In het boek staan veel verduidelijkende tekeningetjes. Voor wie echt het naadje van het zeil wil weten, is een dvd van een klein uur speeltijd meegeleverd. De verklarende woordenlijst had van mij nog wel wat uitgebreider gemogen, maar dat is een heel klein kritiekpuntje bij dit mooie boekje, dat vooral ook getuigt van liefde voor het vak.

Kees Hos, Zeilen maken. Met de hand zeilen naaien van katoen- of vlasdoek op traditionele Hollandse wijze. Westerland, Wieringen, Kees Hos, 2008. ISBN 978-90-813120-1-1. Met dvd. (CuS)

25 JAAR ZINGEN

Het Zaans Interkerkelijk Mannenkoor ontstond als de vrucht van een bijna uit het niets opdoemend ideeetje. Na een dienst in de Oostzijderkerk, met zang van het kinderkoor Shalom en medewerking van het Nieuwendieper Visserskoor uit Den Helder, kwamen diverse mensen op het idee dat er toch ook in de Zaanstreek voldoende mannen te vinden zouden

zijn, die in zo'n koor wilden zingen. De dirigent uit Den Helder, Dirk Vermeulen, bleek bereid dit initiatief te steunen en hij slaagde er de eerste vijf jaar in van een enthousiaste groep zangers een volwaardig mannenkoor te maken, dat al snel niet alleen in de eigen Zaanse protestante kerken zong, maar ook optrad voor de NCRV-radio, veel gastoptredens verzorgde en plaatopnames maakte. 25 jaar later zijn er nog steeds 28 leden van het eerste uur. Ongeveer twintig procent van de leden woont niet (of niet meer) in de Zaanstreek, maar praktisch iedereen heeft Zaanse wortels. Dirk Vermeulen leidde het koor vijftien jaar lang, hij werd opgevolgd door Jan Quintus Zwart. Vaste begeleider was 25 jaar lang Dub de Vries, destijds meegekomen met Vermeulen uit Den Helder. In het gedenboek wordt het wel, en gelukkig weinig wee, van dit enthousiaste mannenkoor smakelijk verteld. Het repertoire bestaat, algemeen gezegd, uit geestelijke liederen. Op gezette tijden kiest men binnen dit genre voor vernieuwing en actualisering, Maar waaruit die vernieuwing bestaat, wordt niet erg duidelijk. Die omissie draagt bij aan het wat oppervlakkige karakter van dit overigens met veel zorg uitgegeven gedenboek.

Ger van Dongen, Piet Emmelkamp en Cor Meijer, 25 jaar Zaans Interkerkelijk Mannenkoor. Zaandam, ZIM, 2008. Uitave in eigenbeheer, geen ISBN (CuS)

AGENDA

Diverse suggesties om Zaanse uitstapjes te maken of tentoonstellingen te bezoeken in het derde kwartaal van 2009.
Voor meer en/of uitgebreide en actuele informatie over bijvoorbeeld markten en braderieën kunt u de gebruikersvriendelijke website www.ontdekdezaanstreek.nu van de gemeente Zaanstad bekijken.

door Annemieke Emond

4 JULI

Zingen op de Zaan. Smartlappen, zeemansliederen, pop en Nederlandstalig. Koren, solisten, muzikanten en bands. Zingen op de Zaan is een jaarlijks terug-

kerende traditie, waarbij een konvooi van maximaal vijftig schepen en varende pieremachochels vol muzikanten van Knollendam over de Zaan naar Zaandam varen. Zij worden begeleid door honderden enthousiaste fans. Bewoners van huizen en appartementen aan de Zaan hangen de vlag uit en leven mee vanuit tuinen en vanaf balkons. Een belevenis voor deelnemers, maar ook voor toeschouwers die vanaf de Zaanover of een van de vele bruggen over de Zaan het evenement goed kunnen volgen. Rond de Zaandamse Klauwershoek zijn diverse podia opgesteld van 12.30 tot 18.00 uur.

Om 15.30 uur is er een slotconcert van reggaeband Jampora & The Batalions. www.zingenopdezaan.nl

4 JULI

Zaanse Korendag. In het Zaandamse stadshart zijn van 12.30 tot 17 uur negen podia opgesteld waarop achttien koren in alle mogelijke genres concerten geven.

8 JULI EN 19 AUGUSTUS

Jisperhuisje en Zaanse Museum. Kinderen van 7 tot en met 10 jaar kunnen via een koptelefoon luisteren naar verhalen over hoe mensen vroeger woonden én een bezoek brengen aan het Jisperhuisje op de Zaanse Schans om te kijken hoe dat wonen nou écht was. Van 14 tot 16 uur. www.zaansmuseum.nl

HELE ZOMER

In de Schatkamer van het Verkade Paviljoen zijn de originele aquarellen te bewonderen van het Verkade Album 'Zomer' www.zaansmuseum.nl

11 JULI EN 8 AUGUSTUS

Molendag.

Openstelling van alle Zaanse molens.

15 AUGUSTUS

Folkloredag op de Zaanse Schans. Jaarlijkse braderie van 10 tot 17 uur op de Zaanse Schans met presentaties van oude ambachten, handwerken en hobby's van vroeger en muziek. www.folkloredag.nl

23 AUGUSTUS

1^e Zaanse Leefbaarheidsfestival. Ter ere van het vijftienjarig bestaan van de Stichting Leefbaarheid Zaanstreek vindt er in het Koogerpark een groots festival plaats, dat bedoeld is voor alle inwoners van Zaanstad. Naast allerlei culturele acts voor jong en oud, is er een 'Inspiratiemarkt', een proeverij 'Eten bij de burens', de 1^e Zaanse Wijken Zeskamp, de uitslag van de 'Buur van het Jaar' en als uitsmijter een swingend optreden van een lokaal bekende band. Koogerpark, Jonge Zwaanstraat 1, Koog aan de Zaan, gratis toegang, van 13 tot 17 uur. www.stlz.nl

29 EN 30 AUGUSTUS

Club Culinair Zaandam. Feestelijk, jaarlijks terugkerend, culinair weekend georga-

niseerd door de Junior Kamer Zaanstreek. De opbrengst van het evenement wordt geschonken aan een goed doel, het Jeugd Sport Fonds. Proeverijen, demonstraties, muziek op de Burcht in het centrum van Zaandam. Zaterdag van 15.30 tot 24 uur, zondag van 14 tot 22.30 uur. Info: 06 11327337, vrij toegankelijk.

1 SEPTEMBER

Stichting Oeverloos opent na een vakantie van twee maanden het nieuwe seizoen van Cultuurcafé 1500 CC met een inleiding van Zaanstads cultuurwethouder Ronald Ootjers. Hij komt praten over het cultuurbeleid en de cultuuragenda van Zaanstad. Diverse vertegenwoordigers uit de Zaanse culturele sector zijn hierbij aanwezig. Na afloop is er gelegenheid voor discussie. Aanvang: half negen. Stichting Oeverloos blijft iedere eerste dinsdag van de maand 1500 CC organiseren, daarnaast zijn er al weer plannen voor literaire, kunst- en film-diners. www.stichtingoeverloos.nl

5 EN 6 SEPTEMBER

Kunsteiland 2009. Beeldende kunst kijken, live muziek luisteren en bij mensen binnenkijken. Voor de tweede keer zetten bewoners van het Zaandamse ZaanEiland hun schouders onder de organisatie van deze happening. Zo'n 25 huizen op het Eiland zijn voor één weekend expositie-

ruimte of concertzaal. Een spannende mix tussen kunst kijken en 'gluren bij de burens'. Na de succesvolle eerste versie van dit evenement besloot de organisatie dit iedere twee jaar te herhalen en kwam in samenwerking met onder meer Fluxus en Kunstcentrum Zaanstad een gevarieerd

cultureel programma tot stand, waaraan tientallen kunstenaars, musici en honderden vrijwilligers meedoen. Programma: muziek en beeldende kunst in woningen, een tentoonstelling in appartementengebouw Oosterheem/Sarema, Kinder-Kunsteiland op het groene hart van het Eiland, en een kunstproject met bewoners van appartementengebouw Hogerwal/Badhuisweg. www.kunsteiland.nl

VANAF 6 SEPTEMBER

Zaans Museum. Elke eerste zondag van de maand zijn historische films te zien in het Zaans Museum. De voorstelling begint – tenzij anders vermeld – om 14 uur en duurt ongeveer een uur. De toegang is inbegrepen in de entreeprijs van het museum en maakt dit tot een afwisselend totaalpakket met een bezoek aan het museum en het Verkadepaviljoen. Op 3 mei werd onder grote belangstelling gestart met een filmcollage over Verkade. De opnames uit vooral de jaren dertig en interviews met oud medewerkers, gaven aanvullend op het Verkadepaviljoen een interessant beeld van dit bedrijf en zijn vele medewerkers in de loop der jaren. Voor het programma van de voorstellingen en de entreeprijzen zie de website www.zaanseschans-museum.nl

10, 11, 12 EN 13 SEPTEMBER

Toneelgroep PPG Paletkwartet speelt het spektakelstuk 'Het Gat van Wormer' op

locatie. De voorstelling vindt plaats op de plek waar precies vijftig jaar geleden, het dorp Wormer werd opgeschrikt door het plotseling ontstaan van een dertig meter diep gat, midden in een weiland. Deze historische gebeurtenis, die destijds internationale belangstelling kreeg, wordt herdacht door middel van een voorstelling waaraan meerdere disciplines meedoen. Er wordt gebruik gemaakt van een cross-over tussen professionele theatermakers en amateur-spelers, muzikanten en dansers. De voorstelling werd mede gebaseerd op verhalen van en interviews met ooggetuigen en dorpsbewoners. Verhalen die vijftig jaar lang de ronde deden in Wormer, krantenartikelen en stukken uit het gemeentearchief. Info via Marene Kok, mi.kok@kpnmail.nl

11 SEPTEMBER:

'Mee in de boot', Oeverloos bootexcursie vanuit Zaandam in open boten, met een hapje en een drankje naar de voorstelling 'Het Gat van Wormer'.

Meer informatie over deze tocht en de voorstelling is te vinden op de website www.stichtingoeverloos.nl

12 SEPTEMBER

Open Monumentendag.

12 SEPTEMBER

Historisch Genootschap Wormer organiseert een tentoonstelling in de H. Maria Magdalenakerk, Dorpsstraat 351 te Wormer.

19, 20, 26 EN 27 SEPTEMBER

Historische Vereniging Koog-Zaandijk.

De eerste expositie die deze nog jonge vereniging organiseert is gewijd aan een overzichtstentoonstelling over de geschiedenis van de Waakzaamheid. Deze horecagelegenheid speelde een rol in de levens van ontelbare Zaankanters die er samenkamen voor onder meer toneeluitvoeringen, dansfeesten, veilingen en concerten. Getoond worden onder meer filmpjes, fotomateriaal, posters en decorstukken.

De expositie vindt plaats aan de vooravond van een ingrijpende verbouwing, zodat het Zaanse publiek nog één maal de kans krijgt om deze historische plek te bezoeken en stil te staan bij haar roemrijke verleden. Locatie: De Waakzaamheid, Hoogstraat 4,

Koog aan de Zaan, gratis toegang, van 11 tot 17 uur. Info: info@burobezig.nl

19 EN 20 SEPTEMBER

Jubileum Dam tot Damloop.

Vijfentwintig jaar Dam tot Dam wordt gevierd met een feestelijk extraatje: 'Dam tot Dam by night'. Voorafgaand aan Nederlands grootste hardloopevenement vindt op zaterdag 19 september (start tussen 18 en 20 uur) eenmalig deze speciale editie plaats. Op zaterdagavond kan aan deze recreatieve tien Engelse mijl worden deelgenomen door zowel individuele lopers als businesssteams. Zondag overdag blijven de tien mijl uiteraard ook gewoon op het

programma staan, evenals de Mini Dam tot Damloop. Nieuw dit jaar is de Women Win Damloop. Info: www.damloop.nl

22 SEPTEMBER

Babelsalon

Over Energie. www.stichting-babel.nl

26 SEPTEMBER

Open Zaanse Molendag.

Alle Zaanse molens draaien en zijn toegankelijk voor publiek.

TOT EN MET 1 OKTOBER

Zaanhopper. De Zaanhopper is een fraai, oud en deels overdekt sleepbootje dat van de Zaanse Wilhelminasluis over de Zaan naar de Wormerveerse Zaanbocht en vice versa vaart. Onderweg wordt op diverse aanlegplekken, waaronder de Zaanse Schans, gestopt. Voor afvaartijden en -dagen: www.varenopdezaan.nl

VERENIGINGS- NIEUWS

De rubriek 'Verenigingsnieuws' kan alleen bestaan bij gratie van de inzending van berichten door Zaanse cultuurhistorische verenigingen, stichtingen en andere organisaties op dit terrein. Nieuws dat ook interessant kan zijn voor anderen dan 'leden van de eigen club'.

Coördinatie: Wikje van Ritbergen

STICHTING

VRIENDEN VAN DE JISPERKERK

De Stichting Vrienden van de Jisperkerk begon in juni met de verbouwing en aanpassing voor een meer multifunctioneel gebruik van de Jisperkerk.. Gelijktijdig werd een begin gemaakt met de restauratie van de unieke zerkenvloer. De zerken herinneren aan de landelijk bekende Jisper ledezettters, en aan Jisper molenaars en kooplieden die hun activiteiten later verplaatsten naar de oevers van de Zaan.

MOLENMUSEUM, DE ZAANSCH MOLEN

Het museumweekend (4 en 5 april jl). was voor het Molenmuseum en Vereniging de Zaanse Molen een groot succes. Ruim vierhonderd mensen, volwassenen en kinderen, lieten zich 'verleiden' tot een bezoek aan het museum, mede aangetrokken door de tentoonstelling 'Zeuroren & Krentenkakkers'. Leerlingen van basisschool De Piramide toonden hier hun kunstwerken, foto's, collages etcetera en gaven daarmee een frisse kijk op het Zaanse erfgoed. De kinderen, hun ouders en vaak ook grootouders, bekeken in groten getale hun werk in het museum. Veel van de bezoekers bezochten het Molenmuseum voor de eerste keer. De kinderen genoten van de vele spelletjes binnen en buiten, zoals ganzenborden, kwartetten, touwtrekken en op klompen lopen. Voor de ouderen waren er muziek- en dansvoorstellingen. In de middag trad Hans Kuyper op met gedichten. Een deel van de bezoekers werd lid van Vereniging de Zaanse Molen.

STICHTING KLEIN TERSCHELLING

Het door veenontginning ontstane eiland

Klein Terschelling aan 't Zwet bij Wormer is waarschijnlijk al duizend jaar oud. De oudst bekende naam is: 'Traaneiland'. De naam 'Klein Terschelling' verwijst naar de vorm van het eiland, die doet denken aan het waddeneiland. Op Klein Terschelling is de historische ontwikkeling van het (w) eiland in al zijn fasen te zien, met de oude beschoeiing, de bomen en het natuurbeheer. De bomen werden rond 1970 geplant. Op verzoek van Natuurmonumenten (dat tachtig procent van de eilanden in het Wormer- en Jisperveld bezit) liet de vorige eigenaar in 1990 de helft van de bomen kappen, omdat de roofvogels die erin nestelden de grutto's bedreigden. Inmiddels zijn de bomen geknot en omgezet tot een houtwal, waar klein gevogelte beschutting vindt. Er werden subsidies geworven om op het eiland een klein huisje te bouwen, dat werd bestemd tot een vogel-observatiehut. Deze kan een bijdrage leveren aan de natuurbeleving. De vorm en constructie ervan sluiten zoveel mogelijk aan op de eenvoudige Zaanse houtbouw. Het ontwerp van architect Han van Leeuwen werd uitgevoerd door aannemingsbedrijf Somass. Het beheer van het particuliere eiland is ondergebracht in een stichting die het slecht onderhouden eiland wil teruggeven aan de gemeenschap. Daarvoor zijn donateurs, subsidiegevers en vrijwilligers nodig. Zij kunnen zich aanmelden via www.kleinterschelling.nl.

VERENIGING ZAANS ERFGOED (1)

Op zondag brunchen in De Bieb in de Chocoladefabriek (deel van het voormalige Verkadecomplex) in Zaandam, met een boeiende voordracht of activiteit rond de Zaanse historie en/of erfgoed. Dat kan

de komende winter elke tweede zondag van de maand (behalve in december) van half 12 tot 14 uur. Zondag 13 september tekenen Piet Oudega, voorzitter van de vereniging Zaanse Erfgoed en Marga Rosier, directeur van De Bieb voor de Zaanstreek daartoe een overeenkomst. Architect Paul Carré bijt meteen het spits af met een betoog over hergebruik van dit 48.000 m² metende fabriekscampus. In oktober volgt een historische markt met medewerking van de Zaanse erfgoedclubs, het Zaanse Dictee en de Zaanse Canon.

VERENIGING ZAANS ERFGOED (2)

De vereniging Zaanse Erfgoed verzoekt haar leden die hun contributie over 2009 nog niet betaalden vriendelijk maar dringend dit alsnog te doen met de in februari jl. verstuurd acceptgiro of door 20 euro over te maken op giro 662379985 t.n.v. ver. Zaanse Erfgoed te Zaandijk. Vermeldt daarbij alstublieft uw naam en adres.

in opdracht van:
ZWAAN PRINTMEDIA

teamwork

twodo.nl
info@twodo.nl
+31756212037

Zijlstra Schipper

Architectenbureau

Maison d'Essence / winnaar Nationale Renovatieprijs 2003

www.zijlstraschipper.nl

Veerdijk 40a, 1531 MS Wormer - T: 075 - 616 55 66

Drukwerk sinds 1821

HEIJNIS & SCHIPPER DRUKKERIJ BV

Heijnis & Schipper voor Zaanse boekproducties

Heijnis & Schipper (sinds 1821) is van oudsher het adres voor uitgave en/of productie van Zaanse boeken. Vele titels werden vervaardigd aan de Zaanse Lagedijk. Zo was het in de 19e en de 20e eeuw en zo is het nu nog steeds.

Enkele bekende producties:

- Zaken in Zandijk - Fd Pie (contract)
- Geus Deliker - Kunstenaar bij Verkade - Jan Pieter Wouda
- Mooi Zaan - jubileumeditie van Semma Boekdrukkerij
- Zaans Schetsboek - Hilde Terpstra
- Eis nu een gewoon Hollandsch liedje - Ca Rol

Ook voor uw uitgave zetter wij graag onze expertise in.

Postbus 21 - 1540 AA - Koog aan de Zaan
Lagedijk 156 - 1544 BL - Zandijk
Telefoon 075 6401730 - Fax 075 6281423
www.heijnis-schipper.nl - e-mail: info@heijnis-schipper.nl

ZINKWERK

vergaarbakken hemelwaterafvoeren
dakgoten dakkapellen erkers

kijk voor meer voorbeelden op onze site
www.deyle.nl

of op het showbord bij ons in de winkel
wij maken ook modellen volgens opdracht

DEYLE Loodgietersbedrijf

Raadhuisstraat 100 - Koog a/d Zaan
Tel 075-6163668

ZAANS ERFGOED IS GEHEEL GEWIJD AAN DE ZAANSE CULTUURHISTORIE

Het tijdschrift informeert zijn lezers over een breed scala aan onderwerpen, zoals archeologie, houtbouw, industrieel erfgoed, molens, musea, de geschiedenis van bedrijven, verenigingen en instellingen, het cultuurlandschap enzovoort.

Kortom alles wat met de cultuurhistorie van de Zaanstreek te maken heeft, kan een plaats vinden in Zaans Erfgoed. U kunt dit blad elk kwartaal ontvangen door lid te worden van de Vereniging Zaans Erfgoed.

Stuur onderstaand antwoordformulier in een enveloppe zonder postzegel aan:
Vereniging Zaans Erfgoed
Antwoordnummer 1854, 1544 ZX Zaandijk

Ja, ik word lid van de vereniging Zaans Erfgoed voor € 20,- per jaar.

Naam .....

Adres .....

Postcode ..... Plaats .....

Handtekening .....

Zaans Erfgoed is een geweldige informatiebron voor alle inwoners van Zaanstad, Wormerland en Oostzaan en in feite onmisbaar voor iedereen die de Zaanstreek, met al z'n cultuurhistorische waarden een warm hart toedraagt. Dit tijdschrift heeft een omvang van 48 pagina's A4 formaat, waarvan 24 pagina's in kleur, en verschijnt vier keer per jaar.

Opbergpakhuis voor 16 nummers Zaans Erfgoed € 4,- bij de Zaanse boekhandel.